SÜFRAJ HAREKETİNİ HAZIRLAYAN ETMENLERİN TEKSTİL SANAYİ BAĞLAMINDA İRDELENMESİ

BANU HATİCE GÜRCÜM[1], ARZU ARSLAN[2]

ÖZET

Fransız Devrimi 18. yüzyıl Avrupasında özellikle Fransa'da ve Amerika'da muhafazakâr çevreler tarafından yoğun bir şekilde eleştirilen insan hakları ve kadın hakları konusunda pekçok tartışmayı alevlendirmiştir. Fransız Devrimi üzerine yürütülen ince bir gözlem Wollstonecraft tarafından 1792 yılında yayımlanan ve ilk feminist yapıt olan "Kadın Hakları Savunusu" adlı eser ile sonuçlanmıştır. Wollstonecraft'ın eserinde yazdığı kadınların oy kullanması, eğitimde fırsat eşitliği ve kadının mülkiyet haklarını içeren talepler üzerine toplumsal bir hareket olarak 19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılda da devam eden kadın hakları hareketleri (süfraj), kadınların ev ve toplum içerisindeki rollerini değiştirmiş ve kadının pek çok alanda modern standartlara ulaşmasını sağlamıştır. Bilindiği üzere 19. yüzyıl, bütün dünyanın birçok yeniliğe ve reforma sahne olduğu bir zaman dilimi olmuştur. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde, Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nde ve Doğal Haklar Doktrini'nde kadınlara ve kadın haklarına yeterince yer ve değer verilmediğini düşünen kadın toplulukları eski ve yeni karada pekçok toplumsal eylem yapmıştır. Bu toplumsal patlamayı hazırlayan etmenlerin başında tekstil sektöründe sanayileşmenin yarattığı bağlam bulunmaktadır. Bu araştırmanın amacı Batılı toplumlarda temel bir reform niteliğini taşıyan ve sonuçları ile kadının toplumsal hayatı, giyimi kuşamı dâhil pek çok şeyi değiştirmiş ve modern kadını yaratmış olan Süfraj hareketini hazırlayan şartları tekstil sanayi bağlamında ortaya koymak ve dönem dinamikleri içerisinde incelemek olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süfraj hareketi, tekstil sanayi, Victorian moda, 19.yüzyıl.

Gürcüm, Banu Hatice ve Arslan, Arzu. "Süfraj Hareketini Hazırlayan Etmenlerin Tekstil Sanayi Bağlamında İrdelenmesi ". *idil* 5.25 (2016): 1305-1350.

Gürcüm, B. H. ve Arslan, A. (2016). Süfraj Hareketini Hazırlayan Etmenlerin Tekstil Sanayi Bağlamında İrdelenmesi. *idil*, 5 (25), s.1305-1350.

[1]Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi. banugurcum(at)gmail.com
[2] Öğr. Gör. , Giresun Üniversitesi, Şebinkarahisar Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Tekstil, Giyim,Ayakkabı ve Deri Bölümü,

INVESTIGATING THE PROCURING FACTORS OF SUFFRAGETTES MOVEMENT WITHIN THE CONTEXT OF TEXTILE INDUSTRY

ABSTRACT

The French Revolution aroused many debates on human rights, including women's rights, which was known and criticized strongly by conservatives in late 18th century Europe, particularly France, and America. A keen observation on French Revolution resulted in "A Vindication of the Rights of Woman" which was published by Wollstonecraft in 1792, and which was the first great feminist treatise. Depending upon Wollstonecraft's ideas the suffragettes movement, which sought to persuade women to endeavour to acquire strength, both of mind and body, and to get the right to vote, to be equal with men and to have equal opportunity of education with men, began in the very beginning of 19th century and spread all other countries in the 20th century. This movement changed the roles of men and women both inside the house and inside the society and formed the strong modern woman concept and the modern clothing of women. Women worked very hard to earn the right to vote, they also worked for broad-based economic and political equality and for social reforms. The greatest of all these factors preparing this social explosion happened in the domain of industrialization and modernization in textile industry. This research is carred out to explain thoroughly the circumstances procuring the suffrage movement within the context of textile industry and era dynamics.

Keywords: Suffragettes movement, textile industry, Victorian fashion, 19th century.

1. Giriş

1750 ile 1760'lı yıllar arasında İngiltere'de yaşanan Sanayi Devrimi, esas itibarıyla yüzyıllar önce başlamış olan sanayileşmenin zirveye ulaşması olarak kabul edilir. Küçükkalay (1997:52) Sanayi Devrimi konusunda yapılan tartışmaların iktisat tarihinde yoğunlaşma noktalarının devrimin zamanının belirlenmesi, sanayileşmenin başladığı temel sektör, sanayileşmeye yol açan büyüme aşamaları ve devrimin zirveye ulaştığı mekânın saptanması olduğunu ifade eder. Esas itibarıyla Sanayi Devrimi bir dizi buluşun üretim gücünü, tekstil, demir ve çelik endüstrileri ile taşımacılığı etkilediği ve sonuçta Büyük Britanya'da (İngiltere) üretimin karakterini değiştirdiği 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başını kapsayan dönem için kullanılmıştır (1780-1820 arası) (Hanson, 1986:214).

Sanayi öncesi toplumlarda, giyim davranışları kişinin toplumsal yapıdaki konumunu açıkça gösterirken, sanayileşme ile birlikte Batılı toplumlarda toplumsal katmanlaşmanın giyim davranışları üzerindeki genel etkisinden bahsedilir olmuştur. Crane (2003:14) sınıf ve cinsiyetin ifade edilmesinin diğer toplumsal bilgi türlerinin iletilmesinden önce gelmeye başladını söyler. Tarihsel olarak kadının ilk çağlardan günümüze bulunduğu konum incelendiğinde, kadınları yok sayan, görünmez kılan söylemlerin, kadınların denetiminde olmayan toplumlar ve akımlar tarafından oluşturulduğu ve onların bir parçası olduğu görülür (Şahmaran Can,2015: 98). Terlikli (2013:56) Sanayi Devrimi'nin üretim toplumu kavramını zaman içerisinde tüketim toplumu kavramı içerisinde erittiğini, sanayileşmenin ardından I. Dünya ve II. Dünya Savaşları'nın kadını ev yaşamından kopartıp sanayi ve diğer iş kollarında çalışmaya itmesiyle tüketim toplumuna bir adım daha yaklaştırdığını ve Avrupa'nın kriz dönemlerinde üretimde önemli bir yeri olan kadınların maddi özgürlük kazanmalarıyla tüketimin başaktörü olduklarını belirtir.

Tüketim toplumuyla birlikte ortaya çıkan moda kavramının evrilmesinde ve yaşamın bir parçası haline gelmesinde ekonomik ve sosyal olaylar önemli olmuştur. Yıldız (2015:251) moda kavramının Sanayi Devrimi'nden sonra ele alınan bir kavram olduğunu ifade eder. Modada olan değişim, toplumsal düzen içerisinde varlığını sürdüren bireyin, farklı kimlik arama dürtüsünü ortaya çıkarmıştır. Böylece birey hem kendisini bir sınıfa ait görme hem de diğer sosyal gruplar üzerinde üstünlük kurma çabasını moda ile güçlendirmiştir. İmre (2011:14) moda kavramının toplumsal ayrışmaya, etkileşime ve toplumsal bütünleşmeye de sebep olabileceğini belirtir ve

ortaya çıkan modanın toplum tarafından benimsenmesi halinde yaşamın tüm evrelerinde gelişimini sürdüreceğini, benimsenmediğinde ise yeni bir oluşum sürecinin başladığını vurgular. Simmel ve Frisby (2003:41) modayı farklılaşmanın ve değişimin çekiciliğini, benzerlik ile uyumun çekiciliğiyle birleştiren çoğunlukla toplumsal bir form olarak tanımlar (Beyhan, 2010:7'dan).

İnsanın en temel ihtiyaçlarından birisi olan giyinme, zamanla sınıfsal olarak ayırt edilmek ve kabul görmek adına gerçekleştirilen bir davranış biçimi halini almıştır (Terlikli, 2013:1). Crane (2003:14) toplumsal sınıf ve cinsiyet kadar mesleği, dini ve bölgesel kökeni de gözler önüne seren bir kavram olan giyinmenin tarih içinde değişmekle kalmayıp kendisine yüklenen anlamların da değiştiğini ifade eder. Beyhan (2010:15) ise, giyimin çeşitli toplumsal sınıfların, mesleklerin, bölge ve ülke insanlarının farklı dönemlerdeki genel giyim tarzlarını gösteren kostüm tarihi olarak, farklı giysi ve aksesuarların, sınıf sınırlarının aşılması veya belirli statülerin korunmasında oynadıkları role ilişkin bilgi sunduğunu yazar. Crane (2003:23) bu konuyu bir yaşam tarzına üyelikte bireyin eylemlilik düzeyinin toplumsal sınıf üyeliğine göre daha yüksek olduğunu varsayarak, "bireyler yansıtmaya çalıştıkları kimlik ya da imgelere yapacakları olası katkı doğrultusunda, tüketim mallarının ve tüketici faaliyetlerin sürekli değerlendirilmesini ve geliştirilmesini gerektiren tercihler yaparlar" şeklinde açıklamaktadır. Ona göre zaman içerisinde bireyin yaşam tarzı veya çok sayıda insanın katılmasıyla yaşam tarzlarının nitelikleri değişebilmektedir.

Yıldız (2015:251) giysilerde modayı, gelenekler, savaşlar, politik ve sosyal olaylar, sanat, felsefe, magazin, popüler kültür ve din gibi birçok faktörün etkilediği dalgalanmalar olarak ele alır ve giyimin insan hayatı içerisinde bir olgu olarak içinde bulunulan ortam ve olaylardan kaçınılmaz olarak etkilendiğini belirtir. Waresquiel (1999:83) modanın toplumsal ve kültürel değerlerin etki alanı içerisinde geliştiğini, sürekli değişimi öngörerek bireysellikten uzaklaşıp toplumsal boyut kazandığını ifade eder (İmre, 2011:13'den). Toplumsal bir hareket olan ve 19. yüzyılda kendini göstermeye başlayarak 20. yüzyılda da devam eden kadın hakları hareketleri (süfraj), yüzyıllar içerisinde kadınların ev ve toplum içerisindeki rollerini değiştirmiş ve kadının oy kullanma hakkını edinmesinden başlayarak, eğitim fırsatının, mülk edinme, giyim gibi pek çok alanda modern standartlara ulaşmasını sağlamıştır. Bilindiği üzere 19. yüzyıl, bütün dünyanın birçok yeniliğe ve reforma sahne olduğu bir zaman dilimi olmuştur. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Wollstonecraft'ın "Kadın Hakları Savunusu (Vindication of the Rights of Women)" adlı eserinde bulunan kadınların oy kullanması, eğitimde fırsat eşitliği ve kadının mülkiyet haklarını içeren talepler üzerine bir dizi bildiri yayınlanmış ve kadın tarihindeki ilk toplumsal hareket olan Süfraj Hareketi ortaya çıkmıştır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde, Fransız

İnsan Hakları Bildirgesi'nde ve Doğal Haklar Doktrini'nde kadınlara ve kadın haklarına yeterince yer ve değer verilmediğini düşünen kadın toplulukları eski ve yeni karada pekçok toplumsal eylem yapmıştır. Bu hareketlerin sonuçları kadının toplumsal hayatı ve giyimi kuşamı dâhil pek çok şeyi değiştirmiş ve modern kadını yaratmıştır. Bu araştırmanın amacı Batılı toplumlarda temel bir reform niteliğini taşıyan Süfraj hareketini hazırlayan şartları tekstil bağlamında ortaya koymak ve dönem dinamikleri içerisinde incelemek olarak belirlenmiştir.

2. 19.Yüzyılda Tekstil Sanayinde Meydana Gelen Değişim

19. yüzyıl Avrupası'nda Sanayi Devrimi tekstil üretimi ve tüketimi alanlarında temel bir transformasyon ortaya koymuştur. Bu dönem fabrika üretimine geçişte tekstil sektörünün etkileri göz ardı edilemez. James Hargreaves'in 1764 yılında icat ettiği Spinning Jenny iplik eğirme teknolojisine, 1775 yılında James Watt tarafından icat edilen buhar makinesi dokuma tezgâhlarının otomatizasyonuna büyük katkılarda bulunmuştur. Bunun sonucunda tekstil sanayi 18. ve 19. yüzyılda gelişmiş ve tekstil ürünleri toplumda çok zengin desen, kalite ve çeşitte erişilebilir hale gelmiştir. Ürünleri zenginliğin ve seçkinliğin neredeyse sembolü olan bu endüstrinin çalışanları da fakirliğin sembolü haline gelmiştir.

19. yüzyılda Fransa lüks tüketim tekstillerinin ve lüksün merkezi haline gelmişken, İngiltere ise teknoloji yönünden üstünlüğünü koruyarak orta sınıfın erişebildiği orta zevk ve kalitedeki seri imalat tekstillerin merkezi olmuştur. 1785 yılında bir İngiliz, Edmund Cartwright ilk otomatik dokuma makinasının patentini almıştır. İlk önceleri düz desensiz tekstillerin dokunmasında kullanılan bu otomatik tezgahların 1830 yılında yaygınlaşmasıyla dört dokuma tezgâhını çalıştırmak için gereken dokuma işçisi sayısı 2 kişiye kadar düşmüştür.

Rulo baskı ise ilk kez 1780'lerde İngiltere'de geliştirilmiş ve 1810 yılında genel olarak kullanılır hale gelmiştir. Rulo baskı tekniği engravür baskı tekniğine göre hazırlanmış metal kalıplarda tekstilin kesiksiz olarak basılması işlemi olduğundan baskılı kumaş üretim hızını ve kapasitesini oldukça artırmıştır. Bir rulo baskı makinasıyla yirmi el baskıcının işi yapılabilmektedir (Görsel.1). 1860 yılında rulo baskı makineleri sekiz rengi ard arda basabilmektedir. 1856 yılında kimyager William Perkin tarafından bulunan anilin boyalar, el yapımı olarak kömürden üretiliyordu ve pahalı ve daha önceleri üretilmesi zor renkler, bu boyalar sayesinde piyasaya çıkmıştı (Fogg,2014 :149).

Görsel.1-Tekstil baskı örnekleri (URL1)

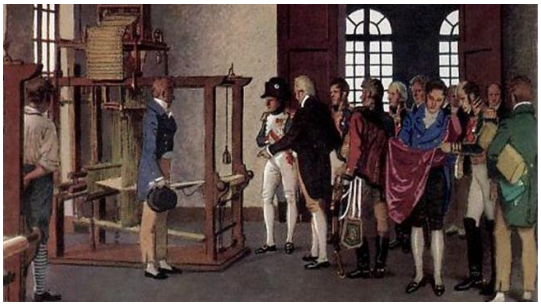

Görsel.2-Jacquard, Napolyon'a jakar makinasını açıklarken (URL2)

1801'de Fransız mucit Joseph-Marie Jacquard (1752–1834), tekstil dokuma alanında yeni bir mekanizmanın tanıtımını yapmıştır (Görsel.2). Jakar tertibatı adı verilen bu icat ile daha önceden üretilmesi mümkün olmayan resme benzeyen karmaşık tasarımların üretilmesi mümkün olabilmektedir. Jakar mekanizması *çekmeci çocuk* adı verilen ve gerektiğinde motif kordlarını çeken dokumacı yardımcısına duyulan ihtiyacı da ortadan kaldırmıştır. Sanayi Devrimi'nden önce desenli ipekli bir kumaşı dokumak için çok yetenekli bir dokumacı, büyük bir dokuma tezgâhı, hammadde ve cihaza yoğun bir yatırım gerektirmekteydi. Dokuma için tezgâha tekstilin desenine uygun çözgü çekilirdi. Tezgâh iki kişiyle çalıştırılabilirdi; dokumacı atkıyı atar ve çekmeci çocuklar da desen mekanizmasını üretim sırasında kontrol ederdi. Jakar makinasının icad edilmesi Fransız ipek üretiminin merkezi olan Lyon kenti gibi Avrupa'da pek çok üretim merkezinde tekstil hammadde üreticileri üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş, ücret kesintilerinin ve sosyal imkânlardaki kısıtlamaların sürekli olmasına sebep olmuştur. Jakar mekanizmasının dantel makinalarına da adapte edilmesi ile basit ağ danteller yerine resimli desenli makine dantellerinin üretilmesi

mümkün olabilmiştir. Elişi dantel az miktarda ve büyük ücretlerle lüks pazarın en önemli unsurlarından bir olmaya devam etmiş ancak 19. yüzyıl makine danteli yüzyılı olmuştur (Görsel.3,4).

Görsel.3(solda)-Son derece zor desenlerin el dantellerinden daha hızlı yapılmasına imkan veren Brode-Makine dantelleri fabrika üretimi ile sunulmaktadır (URL3)

Görse.4(sağda)-Makine dantelleri ile çeşitli resimleri işlemek mümkün olmaktaydı. Demiryolları ile artan seyahati resmeden bir dantel örneği (URL4)

Uluslararası Sergilerin Etkisi

1851 yılına gelindiğinde, Sanayi Devrimi'nin yol açtığı gelişmeler sonucu hızlı üretim artışı ve çeşitlerin çoğalması, sanayi ülkelerini pazar arayışına yöneltmişti. Bu konuda ilk girişim, özellikle dokuma sektöründe ileri bir düzeye ulaşan İngiltere tarafından Kristal Saray Sergi Merkezi'nde 26 dönüm sergi alanında 28 ülkenin katılımıyla 6 milyonu aşkın ziyaretçi ve 17 bin 62 sergiciyle Londra Büyük Sergisi olarak düzenlenmiştir (Görsel.5) .

Fransızlar 1851 yılında Londra'da düzenlenen bu serginin karşılığını 1855 yılında Paris sergisini düzenleyerek vermiştir. Lüks giyim ve ev tekstilleri alanında Fransa lider pozisyonda olmasına rağmen diğer tüm lüks tüketim malları pazarında İngiltere liderlik yapmaktaydı. Fransız tekstil tasarımcıları geleneksel olarak daha iyi eğitim görmüşler ve çok daha iyi para kazanan kişilerdi. Fransız tasarım stüdyoları ihracat ürünlerin desen tasarımları konusunda uzmanlaşmışlardı. 1852 yılında İngiltere'de *Victoria and Albert Museum;* Fransa'da ise 1856 ve 1863 yılları arasında

Lyon'da *the Musée Historique des Tissus*, Paris'te *Musée des Arts Décoratifs* ve Mulhouse'da *Musée de l'Impression sur Étoffes* kurulmuştur.

Görsel.5-Londra Büyük Sergisi, 1851 (URL5)

19. Yüzyıl Reform Hareketleri

Her uluslararası sergi büyük sayıda ürünü bir yerde sunduğu için memnuniyetle karşılanmıştır. Bu sergilerin bir olumlu etkisi pek çok İngiliz mimarın tekstil dâhil diğer dekoratif sanatlara da ilgi duymasını sağlaması olmuştur. Tekstil ve mobilya tasarımında kullanılan pek çok mimari form ve desen 19.yüzyıl sanatında beklenen modernleşmeyi bu sergilerin bir sonucu olarak ortaya koymuştur. Bununla birlikte Fransa'da Neo-Rönesans ve İngiltere'de Gotik Uyanış tarzları en üst temsil yeteneğine ulaşmıştır. Tasarım reformcuları örneğin mimar Owen Jones (1809-1874), botanikçi Christopher Dresser (1834–1904), geometrik olarak üstün özellikleri olan tekstil desenleri çalışmışlardır (Watt, 2004) (Görsel.6). 1861 yılında Morris, Marshall, Faulkner & Co. şirketi William Morris (1834–1896) ve kendisi gibi Gotik Uyanış stiline kendilerini adamış hepsi sanatçı ve tasarımcı olan yedi arkadaşı tarafından kurulmuştur (1875 yılında şirket daha sonra Morris & Co. olarak tescillenmiştir). Sanatçılar arasında Ford Madox Brown (1821–1893) ve Dante Gabriel Rossetti (1828–1882), gibi Ön-Raffael Kardeşliği hareketinin önemli ressamları da bulunmaktadır. 1851 Büyük Sergisi teknik başarının sunulduğu bir ortam yaratmışsa, İngiliz Arts & Crafts hareketi sanatçıları da sanatın tekstil sanayine alındığı bir ortam

yaratmıştır. El baskıyı, ronjan baskıyı ve tekstil tasarımında zanaatkâr sanatçı bakış açısını geri getirmiş olan bu hareket ile 1940 yılına kadar mükemmel tasarımlı tekstiller ortaya konmuş, tablo formunda duvar halıları (tapestry) üretilmiştir. (Görsel.7,8). Bununla birlikte 19. yüzyıl baskıcılığın kolay üretim tekniğinden dolayı çok tercih edildiği bir dönem olmuş ve Arts & Crafts ve Art Nouveau tarzlarında baskılı tekstillerde pek çok sanat eseri tekstil deseninin yaratılmasına imkân tanımıştır.

Görsel.6(solda)-Owen Jones'ın tasarladığı ipekli dokuma, 1873, (Warner, Sillett & Ramm; URL6)

Görsel.7(ortada)-William Morris'in tasarladığı duvar halısı, 1878, (Morris & Company; URL7)

Görsel.8(sağda)-William Morris'in tasarladığı "çilek hırsızı" konseptli dokuma kumaş,1878, (Morris & Company; URL8)

3. 19.Yüzyılda Toplumsal Yaşamda Meydana Gelen Değişim

Laver (2002:177) Avrupa'da yoksulluk içinde geçen dönemin *Devrimler Yılı* olarak kabul edilen 1848 yılına kadar sürdüğünü, bu yıllardan sonra refah ve bolluk yılları olan 1850'lerin geldiğini ve bu dönemde bazı Avrupa ülkelerinde diktatörlük rejimleri kurulmasına rağmen özellikle İngiltere ve Fransa'da çoğunluğu sanayici ve kapitalistlerden oluşan burjuvazinin (sermaye sınıfının) toplumsal alanda yükseldiğini kaydeder. Tanilli (2006:91) 19. yüzyılın evrensel kapitalist bir dönem olduğunu, sömürgecilikte rekabeti artırarak dünyayı emperyalizmin pazarı haline getirdiğini, bu nedenle dünya genelinde büyük bunalımlara ve savaşlara yol açtığını ifade etmektedir (Şahmaran Can, 2015:99'dan).

Sanayileşme, Şehirleşme ve Ekonomik Güç Artışı

Terlikli (2013:57) sanayileşmenin İngiltere'de 1851'de düzenlenen Büyük Sergi ile yeni üretim teknolojisinin tüm dünyaya tanıtılması ve bu etkinlikte ticaret alanında önemli gelişmelerin elde edilmesiyle geliştiğini ifade eder. Soner (2012:4) ise sanayileşmenin 1733'te John Kay'in seyyar mekiği icad etmesiyle artan dokuma üretim hızının, 1846'da dikiş makinasının icadı ile seri dikilebilen giysilerin ve 1858'de icad edilen kesme makinasının sonucu olduğunu; moda ve giyim seri üretim tekniklerinin iyileştirilmesine büyük katkıda bulunduğunu belirtir. Barbarosoğlu (1995:82), 19.yüzyılı etkileyen teknolojik gelişmeleri irdelerken tüm bu sayılan faktörlere ek olarak, doğal elyaf yerine suni elyafın kullanılmasıyla maliyetin düşürülmesini ve 19. yüzyılda dikiş makinesini icadını müteakip seri üretimin yapıldığı ilk modern giyim imalathanelerin kurulmasını da saymaktadır. Seri üretim esas olarak İngiliz pazarının genişlemesi, harcama gücünün ve talebin artması, rekabetçi ticaretin bir gereği olan yenilikçi bir İngiliz üretim şekli olarak sunulmuştur. Bu konuda Sağocak (2003:1) şunları ifade etmektedir:

> *Dokumada, makineleşmede yaşanan gelişmelerle birlikte buhar gücünün kullanılması İngiltere'de endüstrileşmeyi başlatırken, hayat da yeni bir biçim kazanmaya başlamıştır. Zanaat ekonomisi ve aile tezgâhları yerini imalathanelere ve fabrikalara bırakmıştır. Endüstri Devrimi'yle birlikte, tarımsal düzenden sanayi düzenine geçiş, insan-doğa ilişkisinin yerine insan-makine ilişkisinin insan hayatına girmesi ve tüccar-sanayici gibi yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkması söz konusu olmuştur. 19. yüzyıl Avrupası gelenekten kopma noktasına gelmiş, yeni kavramlar yeni ünyanın gündemine oturmuştur. 19. yüzyıl başında üretim ve tasarımdaki değişiklikler, özellikle İngiltere endüstrisinin geleneksel "uygulamalı sanatlarında" hissedilmiştir. Teknolojik gelişme ve bunun üretim mekanizasyonu üzerindeki etkisi bu dönemin hızlı endüstrileşmesinde etkili olmuştur.*

Demirkol Yıldırım (2014:11) Sanayi Devrimi'nin insanların yaşam standartlarını yükseltmekle birlikte büyük sosyal sorunlara da neden olduğunu vurgular. Bu sorunların başında işsizliğin oluştuğu yerlerde göç, işin olduğu yerlerde de kontrolsüz şehirleşme gelmektedir. Şehirleşme, çağdaş yaşamın ne kadar doğal bir yanı ve hatta gelişmenin göstergelerinden biri ise, göç de insan topluluklarının ekonomik, dini, siyasi ve sosyal sebeplerle yaşadıkları yerlerden barınamayarak ayrılmaları anlamına gelmektedir (Titiz, 2012; Terlikli, 2013:46'den). Ne yazık ki, 19. yüzyıl temel anlamda yeni iş imkânlarının bulunduğu alanlara büyük bir göçün yaşandığı ve yeni şehirlerin kurulduğu bir yüzyıl olmuştur. Barbarosoğlu (1995:79) tarım ve diğer alanlardaki sanayileşmenin göçü ve şehirleşmeyi hızlandırdığını, yeni

sosyal sınıfların doğmasına sebep olduğunu ve sanayinin gelişmesiyle birlikte işçi nüfusunun da arttığını belirtir.

Sanayi Devrimi öncesi Avrupa'da eğitimsiz, oldukça az bir ücretle çalışan, yaşama koşulları kötü olan, sendika, grev ve oy verme hakkı bulunmayan ve geçimlerini sağlayabilmek için emeklerini satmak zorunda olan bir işçi sınıfı vardır. Ancak bu dönemden sonra kişinin sosyal hiyerarşideki yerini hayatını nasıl kazandığı belirlemeye başlar. Sanayi Devrimi ile birlikte hak arayışı içine girecek yeni bir işçi sınıfı doğmuş, kurulan sendikalarda yer alan işçi sınıfının ideolojik tepkileri sosyalizm olarak görülmüştür. Sosyal hakları veren sınıf olarak yine burjuva sınıfı toplumun en üst katmanını, en zengin sınıfı oluşturmuştur. Sanayi Devrimi büyük bir çoğunluğu oluşturan işgücü ve herşeyi kontrol eden azınlık zengin sınıf arasında yaşanmaktadır.

Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan sorunlardan bir tanesi de çocuk işçi sorunudur (Görsel. 9,10). Demir ve kömür madenlerinde çocuk işçi çalıştırılması çıkartılan yasalarla engellenmek istense de (Gökdağ, 2002:102) her yaştan ve cinsiyetten çocuğun bu dönemde ağır koşullarda çalıştırıldığı bilinmektedir. Thompson (1966:335) Sanayi Devrimi'nin sürdüğü yıllarda, başta İngiltere olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde çocukların yoğun olarak çalıştırıldığını ifade etmektedir. Kadınlar ve çocuklar, becerikli ve işbirliğine istekli olmaları nedeniyle, teknoloji ve örgüt deneylerine erkeklerden daha yatkın olan işgücü olarak görülmüştür. 19. yüzyıl için yeni olan, kadın ve çocukların erkeklerden daha ucuz bir işgücü olmaları değil, takım halinde çalışmaya uygun ve daha iyi huylu olduklarından yenilikçi teknolojisiyle hızla büyüyen ve yoğun çalışma gerektiren fabrikalarda ve evsel üretimde sistematik bir biçimde (Bock,2004:117) tercih edilmeleri olmuştur. Günindi Ersöz (1997) kadının üretim hayatı içinde yer almasının insanlık tarihi kadar eski bir olgu olduğunu, buna karşın ücret karşılığı çalışmaya başlamasının 19. yüzyılda teknik, teknolojik, ekonomik ve toplumsal birtakım değişikliklere yol açan Sanayi Devrimi ile birlikte gerçekleştiğini belirtir. İnsanlık tarihi başlangıcından beri üretim hayatında yer alan kadın, Sanayi Devrimi ile birlikte dışarıda ücret karşılığı çalışmaya başlamıştır. Bu nedenle, kadının çalışma yaşamına bugün anladığımız anlamda işçi statüsü ile katılışının Sanayi Devrimi'nin doğuşu ile başlayıp gelişimine paralel biçimde gittikçe yaygınlaşıp, yoğunlaştığı söylenebilir.

Görsel.9(solda)- Kingston kömür madenlerinde (Pensilvanya) çalışan kovacı çocuklar (URL9)

Görsel.10(sağda)-Brazos Valley Pamuk İplik Tesisi'nde (Teksas) çalışan 14 yaşındaki eğirmeci kız (URL10)

Bütün bu gelişmeler kadınların konumunu hemen değiştirmez, ancak kentlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, mübadele ekonomisi ve ticaret, bunu müteakip de kadınların eve kapatılma süreci (Akalın, 2002) başlar. Bu arada insanların doğaya ve hemcinslerine egemen olma çabaları, savaş ve savaş ganimetlerine önem kazandırmıştır. Fiziksel güç ve üstünlüğü geçerli hatta onun da ötesinde gerekli kılan tüm bu oluşumlar, kadın ile erkeğin önce aile sonra toplum içindeki yerlerini etkilemekte gecikmemiştir. Rüstemzade (1987) bu konuda şunları belirtir:

> *Avcılık, madencilik, üretim araçlarının yapımı, askerlik gibi güç gerektiren işleri erkek; yemek, temizlik, çocuk bakımı, ev yönetimi, dikiş nakış gibi şefkati ve yumuşaklığı gerektiren işleri de kadın üstlenmiştir. Bu yeni işbölümüyle kadına, erkeğe oranla daha az bir değer verilirken; çeşitli değerlere sahip olan yani mal varlığı çoğalan erkeğe daha fazla bir değer verilerek toplumsal konumu güçlenmiştir.*

17. ve 18. yüzyıla gelindiğinde ise feodal ekonomik sistemin yerini kapitalist ekonomik sistem almıştır. Bu yeni ekonomik sistem, ekonomideki gelişmelerin yanı sıra siyasette de önemli değişmelerin olmasının önünü açmış, bunun sonucunda sanayideki gelişmeler aile işletmelerinin ortadan kalkmasına bu da kadınların ellerinde kalan sınırlı sayıdaki mesleklerin azalmasına neden olmuştur. Çıtak (2008:28) erkeklerin işsiz kalma riskleri arttıkça kadınların emek piyasalarında olmalarından ve onlarla rekabet etme mecburiyetinden duyulan rahatsızlık artmıştır, şeklinde ifade eder. O dönemde kadınların emek piyasasından çekilmeleri kapitalist patronların da

işine gelmiş, kadınları yedek işgücü olarak evlerinde tutmayı yeğlemişlerdir (Akalın, 2002). 19. yüzyılda ise teknolojik gelişmelerle, biyolojik gerekçeler ortadan kalktığı halde cinsiyete dayalı iş bölümünün biçim değiştirerek devam ettiği görülmektedir. Erkekler ekonomik üretime ve politik örgütlenmeye dönük beceri ve işlevleri yerine getirirken, kadınlar çocukların toplumsallaşmasına ve iş gücünün yenilenmesine dönük işlevleri yüklenmeye devam etmiştir (Acar, 1989). Toplumsal yapıda bu değişimler olurken, kadının toplumsal kuralları ve rolleri belirleyen ve bireylerin kendi benliklerine yabancılaşmasına neden olan en önemli etken olan dinlerdeki üstün konumu da ortadan kalkmıştır. Ataerkil dinlerin ortaya çıkışı ile birlikte kadının statüsündeki düşüş hızlanmaya başlamış ve ortaya çıktıkları dönemde toplumsal ilişkileri düzenleme işlerini üstlenen tüm tek tanrılı dinler, kadını anne ve eş olarak tanımlamış, kadın ve erkek arasında kesin bir hiyerarşi kurmuştur (Usluer, 2000; Akalın, 2002). Bütün bu gelişmelerin sonucunda kadınlar eski konumlarına göre, siyasi, dini ve iktisadi yaşamın her alanında kayıplara uğramışlardır. Kadınlar bunlardan korunabilmek için bir karşı kültür ve alışılmış sosyal pratiklerin dışında pratikler geliştirerek karşı koymaya çalışmışlardır (Akalın, 2002; Çıtak 2008:29).

İngiltere'de 18. yüzyılda buhar makinesinin bulunuşu ile insan gücünün sınırlılıklarından uzak mekanik düzenlemeler insan organlarının önüne geçmiş ve bu durum tüm üretim sürecini baştan aşağı değiştirmiştir. Üretimde el emeğinin yerine makine kullanıldığı için daha nitelikli malzeme üreten fabrikalar kurulmaya başlanmıştır (Rüstemzade, 1987). O dönemlerde de en önemli maliyet işgücü maliyeti olduğundan önce çalışma süreleri acımasızca uzatılıp, daha sonra da ücretlerin olabildiğince düşürüldüğü görülmektedir. Durum böyle olunca, sayıları gittikçe çoğalan işçi aileleri gün geçtikçe dayanılmaz hal alan ekonomik sıkıntılardan kurtulabilmek amacıyla tüm aile fertleriyle birlikte çalışarak gelir kazanmak zorunda kalmıştır (Rüstemzade, 1987). Böylece geleneksel olarak tarım kesiminde, evlerde kurulu tezgâhlarda ve ağırlıklı olarak dokuma işlerinde ya da fabrika niteliği taşımayan küçük atölyelerde çalışan kadınlar geniş bir biçimde fabrika niteliğindeki sanayi kuruluşlarında istihdam edilmeye başlanmıştı (Makal, 2001). Sanayi Devrimi'ni müteakip erkekler toprak işleme veya çiftçilik dışında fabrika ve büro işlerinde; kadınlar da mürebbiyelik veya hizmetçilik dışında büro ve fabrika işlerinde çalışmaya başlamışlardır. Böylece kadınlar, çalışma hayatlarını işçi sıfatıyla üretime katılarak ve az da olsa elde ettikleri gelir ile aile bütçesine katkıda bulunarak sürdürmeye başlamışlardır (Rüstemzade, 1987; Çıtak 2008:30).

Tekstil sektörü 19. yüzyılda kadınların mürebbiyelik, hizmetçilik dışında (izafi olarak tabii) "iyi şartlarda" çalışabileceği üçüncü bir meslek alanı sunmaktadır. 1800 civarında İngiltere'de önde gelen sektör olan tekstil sanayiinde örneğin yün sanayisinde işgücünün % 75'ini kadınlar ve her iki cinsiyetten çocuklar oluşturuyordu. Pamuk, ipek ve dantel sanayiinde bu oran daha az olmadığı gibi, Birmingham'ın metal üretiminde daha da yüksekti. Bock (2004:118) kadın ve erkeklerin birlikte çalıştıkları işletmelerde kadınlara verilen ücretin erkeklere verilen ücretten daha düşük olarak hesaplandığını ifade eder. Buna örnek olarak 1860 civarında Kuzey İngiltere'de Halstead kasabasında yaşayan işçi kadınların ücretlerinin diğer tekstil merkezlerine göre daha az ama Halstead'deki diğer işlere göre daha çok olduğunu; kadınların dokumacı, makara sarıcı, kırpıcı ve eğirmeci olarak farklı ücretler aldıkları Courtauld İpek Fabrikası'nda erkeklerin ücretlerinden daha düşük ücretlere çalışmakta olduklarını kaydeder. Pektaş (2006:143) 19. yüzyılın sonlarına doğru tüketim mallarını üreten işçi sınıfının genel olarak ürettikleri metaları satın alamayacak ekonomik düzeyde olduklarını ve işçi ailelerinin gelirlerinin yarısından fazlasının yiyecek giderlerinin oluşturduğunu ifade etmektedir.

Tüketim toplumuna giden yol, temel olarak üretimin bireyden bağımsızlaşması ve düzenli tüketen bir toplumun oluşturulmasıyla ilgilidir. Sanayileşme ile birlikte ülke genelinde ekonomik gücü artan bir sınıf da oluşmuştur. Gelişen ulaşım imkânları nedeniyle orta sınıf ve üst sınıfın artan hareketliği insanların görgü, bilgi ve deneyimlerini zenginleştirmiş ve dünya konusundaki farkındalıklarını arttırmıştır. Fotoğraf, daktilo, telefon, telgraf ve gazete dağıtımının gelişimi uzun mesafe iletişimini kolaylaştırarak ulusal ve uluslararası politikayla ilgili haberlerin daha hızlı yayılmasına neden olmuştur (Özen, 2013:166).

Sosyal bir değişime yol açan yeni tüketim biçimi ürünlerin bir stil, sosyal bir statü önermesi anlamına gelmektedir. Dikiş makineleri, otomobiller, bisikletler vs. 19. yüzyıl ve sonraki zamanları biçimlendiren ve kullanıcısına modern bir statü getiren buluşlar olarak Amerikan ve ardından da İngiliz pazarında yerini bulmuştur. Bu dönemde yeni pazarlama anlayışı içinde değişik stratejiler de benimsenmiştir. Örneğin tekstilde fiyat çeşitlemesi yerine, tasarım çeşitlemesine gidilerek tüketiciye pek çok seçenek sunulmuştur. Victorian dönemde (1837-1901) buharlı makineler ile desteklenen tekstil endüstrisi, bezayağı dokumalar için ilk elektrikli tezgâhları geliştirerek tafta gibi birçok farklı kumaşın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Japon ipekçiliği bu endüstriye hammadde sağlarken, Fransa da ipeğin ve desenli ipek kadifenin en büyük imalatçısı olmuştur. Toplumun nesneler dünyası ile ilişkisinin, farklı ve çeşitli ürünlere sahip olma isteğinin artmasıyla gerçekleşen gelişmeler büyüyen pazar ihtiyacına cevap veren endüstriyel üretim metotları o döneme kadar

görülmeyen çeşitte ürün yelpazesi, pazarda ve sosyal hayatta tasarımın belirleyici bir faktör olması gibi gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Terlikli (2013:55) "küresel üretime ait ürünler bağlamında artan önemiyle tasarım, gitgide toplumsal arenada ihtiyaçların, tüketim eğilimlerinin, toplumsal lezzet ve sosyal statünün göstergesi haline gelmeye başlamıştır" şeklinde belirtir.

Kadınların toplumsal özgürlüğünün artması ve gelişmiş ulaşım sistemi, alışverişin bir boş zaman faaliyeti olmasını sağlamış, büyük kentlerde sayıları artmaya başlayan büyük mağazalar, vitrinlerdeki göz kamaştırıcı tüketim ürünleriyle, kadınların yanlarında refakatçileri olmaksızın gezinirken pelerin, şal, bol kesimli manto gibi prova gerektirmeyen hazır giyim ürünlerini ve markalı moda ürünleri satın alabildikleri güvenli alanlar sağlamıştır (Fogg,2014 :149). 19. yüzyılda açılan alışveriş merkezleri de orta sınıf tüketiciye dinlenme ve yazı odaları gibi imkânlar sunarak bu mekânları sosyal anlamda cazip hale getirmiştir (Sağocak, 2003: 13). Tuhafiyeciler ve terziler tasarım danteller ve süslemeler üzerinde birlikte çalışarak üst sınıf kadını giyimiyle toplumda yüceltmişler ve moda kavramını üst sınıf ile birleştirmişlerdir.

ABD'de Köleliğin Kaldırılması ve Göçmenlerle İlgili Sorunlar

Avrupa'da yaygın olmamakla birlikte 19.yüzyıl Amerika'da yoğun bir kölelik problemini de birlikte getirmiştir. Heater (2007:119) modern bir toplum olduğunu ilan eden Amerika'nın koloniler dışında sınırları içerisinde yaşayan nüfusun altıda birinden fazla olan siyah toplumu dışlamasıyla özgür ve eşit yurttaşlardan oluşan bir devlet kavramından uzak olduğunu ifade etmektedir. 1865 yılında yapılan On Dördüncü Anayasa Değişikliği ile Amerika'da köleliğin kaldırılışı onanmış ve dört milyon Amerikalı siyah köle "ABD'de doğan veya ABD yurttaşlığını kabul eden ve Birleşik Devletler'in yetkesine tabi olan herkes ABD'nin ve yaşadıkları eyaletlerin yurttaşıdır. Hiçbir eyalet Birleşik Devletler'in yurttaşlarının ayrıcalık veya dokunulmazlıklarını sınırlayacak bir yasa yapamaz ve uygulayamaz." yasası ile yurttaş olmuştur. Heater (2007:141) bu konuda şunları söylemektedir:

> *Amerikalı siyahların çektikleri, Bağımsızlık Bildirgesi'nde Amerikalıların yurttaşlık hakları olarak sıralanan eşitlik, yaşama, özgürlük ve mutluluğa erişme haklarının acı bir yorumuydu. Şu da var ki, beyaz ırktan olmayan insanın durumu, tüm insanların eşit olarak yaratıldığını söyleyen on sekizinci yüzyıl öğretisinin apaçık inkârı*

olduğu kadar, özgürlük sonrasında, tüm yurttaşların eşit konumda olduğuna dair sözde ilkeye de aykırıydı. Ancak yurttaşlık idealinin varsayılan bu esası öyle sık ihlal ediliyordu ki kölelikten tam yurttaşlığa hızlı geçiş hiç de olası görünmüyordu.

Amerika'da 19 yüzyılda yaşanan göçmen sorununda ise köle kökenleri ve beyaz topluma entegrasyonlarına engel olan deri renkleri ile köle sorununda olmayan farklı din ve dil engeli vardır. 19. yüzyılda Avrupa ve Asya'dan gelen göçmenler İngilizce öğrenerek yurttaşlık hakkını elde etmişlerdir (Heater,2007:141). Amerika bu dönemlerde doğudan batıya doğru gerçekleşen iç göç nedeniyle de yüksek düzeyde bir coğrafi hareketliliğe tanık olmuştur. Bu da çok sayıda insanın yeni yerlerde yeni kimlikler edinmek ihtiyacında olduğunu göstermektedir.

Kırsaldan şehre göçle beraber insanların şehirleşmesiyle artan yalnızlıkları kişiyi dış görünüş olarak başkalarıyla birleşmeye sevk etmektedir ki bu da moda ile gerçekleşmektedir (Barbarosoğlu, 1995:79). 19. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'ya gelen çok sayıda göçmenin geleneksel giysilerini gelir gelmez bıraktığı, eski kimliklerinden kurtulmak ve yenilerini kurmak için modern giysilerini kullandıkları (Heinze, 1990:90) görülmüştür. Aynı nedenden dolayı Paris'te modaya uygun giysi talebi bu dönemde çok yüksektir. Buna karşın Paris'in sönük bir taklidi olan taşra kentleri ve geleneklere son derece bağlı olan kırsal kesim çiftçi toplulukları için yeni giysilere erişmek kolay değildir (Crane, 2003:16).

Statü, Sınıf ve Toplumsal Kimliklerde Yaşanan Değişimler

Sanayi Devrimi sırasında bireyin toplum içinde değişik kimliklerle farklı sosyal konumlara yerleşmesini bireyin sosyal kimliği sağlamaktadır (Aktaş,2013:57). Bireyler, bireysel kimlikleri ve benzer giysiler giyen farklı toplumsal gruplara aidiyet ile gelen toplumsal kimlik arasındaki ilişkiyi yorumlamak, kişiler arasındaki dinamikleri yorumlamak, toplumsal ayırım ve sınırları belirlemek, kişisel geçmişe ilişkin anlatılar kurmak ve bunları dönüştürmek için moda söylemlerini kullanırlar (Thompson ve Haytko, 1997; Beyhan, 2010:14'dan).

Fransa ve İngiltere 19. yüzyılın sınıflı toplumlarına örnektir, ABD'nin durumu ise belirsizdir: Bu ülkede yukarı doğru hareketlilik olanağının daha fazla olduğuna inanılmıştır ama bu eşitlikçiliğin kapsamı abartılmış gibi görünmektedir. Cinsiyet rollerinin en muhafazakâr tanımlarına Fransa'da rastlanır, İngiltere ve ABD ise daha liberaldir (Crane, 2003:35). Giyim söylemleri kümesi her dönemde hem toplumsal

rollere ilişkin egemen görüşlere uyumculuğu destekleyen hem de toplumsal rollere ilişkin hemen herkesin kabul ettiği görüşleri yeni yönlere sürükleyen toplumsal gerilimleri ifade eden söylemlerden oluşur (Smith 1988). Bunlardan ikincisi, statü ya da cinsiyet rollerine ilişkin egemen görüşlere göre istisnai ya da marjinal giyim davranışlarını kabul ettirmeye çalışan marjinal grupların bakış açılarını içerir.

Bir sembolik iletişim biçimi olan giyim, giyenin toplumsal rolüne, toplumsal statüsüne ve karakterine ilişkin bilgi veren bir araç olarak 19. yüzyılda büyük önem taşımıştır. Üst ve orta sınıf kadınları kendilerini toplumsal çevrelerdeki bireylere uygun biçimde gösterebilmek için incelikli gardıroplar oluşturmaya bir hayli zaman ve para harcamışlardır (Smith, 1981). Ortaya konulan olayın moda olması veya yok olup gitmesi bireyin sahiplenmesi ile güçlenerek etki alanını genişletmiştir (İmre, 2011:14). Modaya uygun giysiler diğer toplumsal kurumlar tarafından desteklenen ayrık alanlar doktrinine örnek oluşturmuşlardır. Bu da kadınlardan canlandırmaları beklenen arka planda kalan pasif toplumsal rollere uymaktadır. Sanayileşme, Avrupa ve Amerika'daki orta ve üst sınıf kadınlarının çoğunu ekonomiye aktif katılımdan uzaklaştırmıştır. Aristokratik aylaklık orta ve üst sınıf kadınlarına uygun bir faaliyet olarak görülmüş, kamusal alanlara etkin katılımları sınırlı bir alan haricinde reddedilen kadınlar sık sık giyimlerine göre tanımlanmışlardır. Kadınlık konulu gündelik hicivler ve yorumlar ya da politik karikatürler kadın giysilerini kullanmış örneğin hicivler ve eleştirilerde "jüponlar"la kadınlara gönderme yapılmıştır (Rolley 1990:48).

19. yüzyılda, büyük iktisadi gelişmenin olağanüstü döneminde, Fransa'da yeni toplumsal kategoriyi oluşturan burjuva sınıfı, yeni giysi ve biçimlere yoğun ilgi göstermiştir. Dönemin, ünlü zenginleşin sloganının en yaygın biçimde belirgin sonuçlarından biridir bu. Kadın terzileri ve modacılar, bütün 19. yüzyıl boyunca Fransa'da yukarı ve orta burjuvaziden kadın ve erkek müşterilerine albümlerden modeller önermişlerdir. 1880-1890'dan itibaren fotoğrafın yaşamın içine girmesi modayı bu albümler, gazete ve dergilerle yayımlanabilir ve eskisinden çok daha geniş kitlelere ulaşılabilir kılmıştır (Waquet ve Laporte, 2011: 104)

19. yüzyılın sanayileşen toplumlarında sınıf bağları kimliğin en belirgin yönlerinden birisidir ve toplumsal sınıfların giyim davranışları arasındaki farklar sanayileşen toplumlardaki farklı sınıflara üye bireyler arasındaki ilişkinin niteliğini yansıtmaktadır. O dönemde orta ve üst sınıflarla alt sınıflar arasındaki toplumsal uçurum çok büyüktür. Buna rağmen yüzyılın sonlarında, nüfusun ezici çoğunluğunu

alt sınıf oluşturmaktadır (Fransa'da % 73 (Duroselle 1972:85), İngiltere'de % 85 (Runciman 1990:389), Amerika'da % 82 (A.B.D. Nüfus Sayım Bürosu 1975, Bölüm 1:139); Crane, 2003:93'den). Bu yüzyılda toplumda alt sınıf ve diğer sınıflar arasındaki temas, büyük ölçüde işçi sınıfının orta ve üst sınıflara sunduğu hizmetler yoluyla sağlanmıştır. Bu tür temaslar birçok kesim için genellikle erkeklerden oluşan esnaf ve tüccarlar ile genellikle kadınlardan oluşan hizmetçiler ile sınırlı kalmıştır (Crane,2003:15) (Görsel.11,12).

19.yüzyılın ortalarında zenginlik artık sadece toprak sahiplerinden değil ticaret, bankacılık ve sanayiden gelen yeni para ile el değiştirmeye başlamıştır. Sonuç olarak moda kıyafetler sadece aristokrat üst sınıfa ait bir ayrıcalık olmaktan çıkmış takip eden dönemde giderek artan tüketim ve perakende satışlardaki artış o güne kadar neredeyse sadece terzilerin hünerlerine el bağlamış olan modanın bir sisteme oturtulması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu mütevazı dikiş becerilerini -aslen, yüksek kaliteli dikişi anlatmak için kullanılan sözcükler olan – haute couture seviyesine çıkaran kişi, İngiliz tasarımcı Charles Frederick Worth (1825-1895) olmuştur. Worth'ün kendini pazarlamadaki başarısı ve keskin ticaret dehası sayesinde bu terim kişiye özel ısmarlama dikim teknikleriyle modanın en lüks ve pahalı halini tanımlamaya başlamıştır. İlk moda evinin (maison de couture) kurucusu olan Worth, aynı zamanda esasında iç piyasaya yönelik bir sanatın uluslararası bir endüstriye dönüşmesinin arkasındaki temel güç olmuştur (Fogg, 2014:172).

Görsel.11 (solda)- Victoria Dönemi'nde üst sınıfın yanında hizmetçilik yapan alt sınıftan kadınlar, 1900 öncesi (URL11)

Görsel.12 (sağda)- J. Sainsbury Ticarethanesi'nin merkez ofisi-dükkânı, Londra, 1900 öncesi (URL12)

Tarihçiler toplumsal yapısının niteliği nedeniyle demokratikleşmenin en belirgin biçimiyle ABD'de görüldüğünü savunurlar. İncelemelerin, gelirleri arttıkça insanların giysilere daha fazla harcama yaptıklarını gösterdiği ABD'de giyim özellikle önemlidir. Bu durum Crane (2003:93)'e göre çelişkilidir çünkü ABD'nin Avrupa ülkelerinden daha demokratik olduğuna inanıldığından bu ülkede toplumsal statü farklarını göstermenin bir yolu olan giyimin önemli olmaması gerekirken önemli olmuştur. Hem bir bölgeden diğerine göç oranının yüksekliği hem de farklı ülkelerden gelen göçmenlerin içeriye sürekli akışıyla şekillenen bir toplum olduğundan bireyin toplumsal kimliğinin beyanı, sergilenmesi ve belirsizleştirilmesi özellikle önemlidir (Crane, 2003:93). Giysiler ayrıca bir toplumsal denetim biçimi, toplumsal kimliklerinin belirli yönlerini gösteren özel bir stil olarak kullanılmıştır. Giyimde meydana gelen değişimler, kamusal alanda kendini farklı biçimlerde sunan farklı toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler ve gerilimlerdeki değişimi gösterir. Crane (2003:16) bu konuda şu değerlendirmeleri yapar:

> *19. yüzyılda, ABD'nin yukarıya doğru hareketlilik [mobility] düzeyi son derece yüksek, sınıfsız bir toplum olduğu bu durum genel kabul görmüştür. Tocqueville'in ABD için "Hizmetçi her an efendi olabilir" şeklindeki 1840 tarihli değerlendirmesi, zamanın popüler tutumunu açıkça yansıtmaktadır. 19. yüzyıl Amerikan kadınları arasındaki moda saplantısı, "Amerikan toplumunun akışkanlığı, başarı peşinde evrensel gayreti, unvana dayalı bir soylu sınıfının bulunmayışı ve pek çok Amerikalının mütevazı geçmişinden" kaynaklanan yüksek düzeyde bir "statü yarışı"na bağlanmaktadır (Banner 1984:18,54). Amerika'da yukarıya doğru hareketlilik beklentisi diğer ülkelerdekine kıyasla daha yüksek olduğu halde gerçek hareketlilik düzeyinin hiç de yüksek olmaması ironiktir (Kaelble 1986).*

4. 19. Yüzyılda Kadının Toplumsal Yaşamda Yeri Ve Giyim-Kuşamı

19. yüzyılın sınıf yapısının kadınlar üzerindeki etkisi erkekler üzerindeki etkisinden farklı olmuştur çünkü toplumun bütün katmanlarındaki kadınlara yalnızca birkaç yasal ve siyasi hak tanınmıştır. Bunun nedeni 19. yüzyılın sonlarında bilim adamlarının kadınların ve erkeklerin birbirlerinden farklı oldukları için toplumsal rollerinin de farklı olması gerektiğini savunmuş olmalarıdır (Crane,2003:31).19. yüzyıl başladığında hem Amerika hem de Avrupa'da erkek dünyası egemenliği olduğundan bir kadının kendini evine adaması ve efendisi/sahibi/kocasına itaat etmesi beklenmiştir. Kadın siyah bir köle gibi oy hakkından mahrum bırakılmış ve yine siyah bir köle gibi gerektiğinde "makul bir aletle" sahibi tarafından dövülmesi uygun

karşılanmıştır. Evlendiğinde malları üzerinde hâkimiyeti kalmamış kendisi gibi malları da kocasının hâkimiyetine geçmiştir.

Gerçekte Amerikalı kuzinler Avrupalı akrabalarından daha şanslı olmuşlardır. Daimi bir azınlık muamelesi görmelerine rağmen Amerika'da kadın biraz daha saygı uyandıran bir pozisyona sahip olmuştur. Fransız tarihçi Alexis de Tocqueville (1805-1859) Fransa'dan Amerika'ya geldiğinde bu avantajı yazmış ve Fransa'da tecavüzün küçük bir ceza aldığını oysa Amerika'da tecavüzün ölüm cezası aldığını belirtmiştir (URL13:330). Bu toplumsal avantaja rağmen 19. yüzyıl Amerikası'nda cinsiyet farklılıkları kuvvetle vurgulanmış, Amerikalı kadınlar "bastırılmış diğer cins" olarak kabul görmüşlerdir. Genel toplumsal algı şöyledir: Kadınlar fiziksel ve duygusal olarak zayıf, sanatsal, namus ve din bakımından arınmış olarak kabul edilmiş, hassas ahlaki değerlerle donanmış olduklarından toplumun bilinci ve ahlakı olarak gençleri iyiye sevketme ve aileyi çekip çevirme görevleri ile donanmışlardır. Erkekler ise kuvvetli, okuma yazma bilen, eğitimli ve sevgi dolu eşlerinin nazik ilgisinden yoksun kaldıklarında kötü mecralara sapabilecek kişiler olarak kabul edilmiştir. Toplumun kural koyucusu ve kuralların uygulanmasındaki sertlik onların toplumsal görevi olarak belirlenirken, ev bir kadının özel "evcimenlik kült"ünün merkezi olarak kutsanmıştır. Buna rağmen bazı kadınlar evi bir altın kafeste esaret olarak görmeye başlamışlardır. Rüstemzade (1987) kadınların pek çoğunun dokuma, madencilik, kadın giyimi, dantel ve seramik sanayilerinde çalışarak bu esaretten kurtulmayı istediğini belirten 19. yüzyılın başlarına ait kaynaklardan bahseder. Bu dönem, kadınların "işçi" olarak sanayide yaygın biçimde yer aldıkları ve bu alanda olabildiğince sömürüldükleri dönem olarak nitelendirilebilir. Ancak burada önemli olan bir noktayı gözden kaçırmamak gerekir ki o da çalışan kadınların ilk defa ekonomik bağımsızlıklarını elde etmeleridir. Ücretler çok düşük olsa bile bu ücretler kendilerine aittir ve kendilerine ödenmektedir (Rüstemzade, 1987). 19. yüzyılın sonunda erkekler daha iyi eğitim aldıkları için iş piyasasında daha iyi işlere sahip olarak daha iyi para kazanmaktadırlar (Akalın, 2002). Buna rağmen "ikinci sınıf vatandaş" olarak kabul edilen kadınlar erkek egemen dünyada ev dışında çalışarak az da olsa "ücret" kazanmaya başlamışlar, aynı dönemin kurulu hukuk sisteminin kadınlar aleyhine olan eşitsiz hükümlerinin değiştirilmesine ve bu yol ile kadın hak ve özgürlüklerinin kazanılmasına yönelik çabaları dernekler aracılığı ile sürdürmüşlerdir. Rüstemzade (1987) kadın işçilerin ekonomik hayat içerisinde eskiye oranla oldukça yoğun bir biçimde yer almaya başladığını kaydeder.

19. yüzyılda bile giysiler işçi sınıfı ailesinin varlıkları içinde büyük bir yer tutmaktadır. Fransa'da işçi sınıfından bir erkeğin evlenirken satın aldığı takım elbisenin çoğunlukla hayat boyu dayanması ve kilisenin pazar ayinlerinde, düğünler

ve cenazelerde kullanmak üzere farklı amaçlara hizmet etmesi beklenmiştir. Genç bir kadın ve onun akrabaları, kadının gelecekteki ev eşyalarına katkıda bulunacak kaynakların önemli bir bölümünü temsil eden ve yıllar boyu kullanması niyet edilen giysilerden, iç çamaşırlarından ve yatak çarşaflarından oluşan çeyizin hazırlanmasına genellikle yıllarını verirdi. De Marly (1986) İngiltere'de fakir ailelerin giysi alacak parayı denkleştirebilmek için dernekler kurduğunu ifade eder.

Evde ya da ev dışında çalışması beklenmeyen üst sınıf kadınının ideal rolü modaya uygun giyim tarzlarının dekoratif ve kullanışsız doğasıyla yansıtılmıştır. Toplumsal yapının farklı konumlarında yer alan diğer kadınlar için modaya uygun giysiler çeşitli açılardan bir sorunsal olmuştur. Bu durumu Crane (2003:15) "diğer sınıfların modaya uygun bir görünüşe bürünmeyi isteyen üyeleri üst sınıfları taklit etmek zorundaydı" şeklinde açıklar. Ancak üst sınıfın modaya uygun giysilerini taklit etme durumu orta sınıfın ev hanımları için daha az ekonomik kaynaklarla olmuştur. Bu dönemde kadın modası hızlı bir şekilde değişim göstermiş teknik ilerlemeler, seri üretim olanakları ve 1871 yılında Ellen Butterick tarafından hazırlanan kâğıt patronlar imdada yetişmiş ve orta sınıf kadınlar için sağlanan evde dikiş kolaylığı ile modanın ilerlemesi sağlanmıştır (Dereboy, 2004: 94). Orta sınıf kadınları bu dönemde ton çeşidinin artmasını sağlayan yeni anilin boyaların ortaya çıkmasıyla giderek daha canlı bir hale gelen açık renkleri kullanmışlardır. Bu gruptaki kadınların yalnızca yarısından biraz fazlasının giysilerinin renklerine ilişkin bilgiye rastlansa da, işçi sınıfı kadınlarının hemen hepsinin siyah ve diğer koyu renkleri giydiği kaydedilmiştir. Siyah elbiseler dönüşümlü olarak düğünlere, cenazelere ve pazar günleri kiliseye giyilebildiklerinden tercih edilir (Delpierre 1990: 24).Giyim bütçeleri genellikle eşlerininkinden daha küçük olan işçi sınıfının ev hanımlarının görünüşlerinin pek bilinmemesi bu kadınların eve hapsedildiklerini ve kamusal alandan dışlandıklarını göstermektedir (Crane,2003:31). Ailenin tüm bireyleri için dikiş dikme (yeni elbiseler dikme ve eskilerini onarma) konusunda gösterdikleri yoğun çabaya rağmen bu ailelerdeki işçi sınıfı kadınları kendi çabalarının karşılığını en az almış olanlardır. Genelde giysilere eşlerinden daha az harcamışlardır (Crane, 2003:90).

1830'lara kadar özellikle de kadınların giyimi çok fazla abartılı ve hareketi kısıtlayıcı olmuştur. Giyim anlayışındaki bu durum 1860'lara kadar varlığını sürdürmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da yaşanan bolluk döneminde üst sınıfa mensup kişiler şık ve elegant tarzı benimseyerek modayı takip etmişler (Dereboy, 2004: 94). İşçi sınıfı için erişilmez olan giysiler modanın varlık sebebini

borçlu olduğu üst sınıfların kolaylıkla elde edebildikleri eşyalardır. Kadın giyim tarzları Fransa kökenli olduğu için kadınların ve özellikle de evli ve çocuklu Fransız burjuva kadınlarının ideal rollerine ilişkin birtakım değerlerle yüklüdür. Aşırı hareketi engelleyen bu tür giysiler giyen kadınların geçimini sağlamasının beklenmediği, çalışmak zorunda olmadığı, kendisinin yerine hizmetçilerinin olduğunu ve toplumun üst tabakasına ait olduğunu olduğu, ev işi yapmak ya da ev dışında çalışmak zorunda kalmadıkları anlaşılmaktadır. İnce bel, geniş kollar ve uzun, geniş etekleriyle kadınlar hareketli etkinlikler içinde bulunamazlardı. Aristokratik aylaklık, orta ve üst sınıf kadınlarına en uygun yaşam biçimi olarak görülmüştür. Amerikalı ekonomist Thorstein Veblen, "Aylak Sınıfın Teorisi" (1899) adlı tezinde döneme ait kadın terziliğinin ihtişamını, kocasının servetinin bir yansıması olarak gösterişçi tüketimin ete kemiğe bürünmüş hali olan Victorian dönem kadınına has zoraki aylaklığın bir sembolü olarak değerlendirmiştir (Fogg, 2014:147). Bu dönemin moda kadın giysileri istisnasız olarak kısıtlayıcı ve süslüdür. Çeşitli dönemlerde kullanılan sıkıca bağlanmış korseler, geniş krinolinler ve uzun kuyruklar bu giysilerin kullanışsız yapısına örnektir. Korseler merdiven çıkmak ya da sokakta yürümek gibi sıradan eylemleri bile engeller ve kadın sağlığı açısından zararlıdır. Bu nedenle, modaya uygun giysiler işçi sınıfı kadınlarının günlük faaliyetlerine uygun değildir (Crane,2003:47).

Kadınların sahibi ya da editörü olduğu yazılar yazdığı moda dergileri 19. yüzyılın bir başka olgusudur. Her ay farklı bir sayı çıkaran bu dergiler elle boyanmış sayfalardan oluşan içerikleri ile bir kıyafetin ne zaman ve hangi durumlarda giyilmesi gerektiği ile ilgili pratik bilgileri de vererek kadınları eğitme görevini üstlenmiştir (Görsel.13,14). Bu dergiler 1790'lı yıllardan 1800'lü yıllara geçerken incelendiklerinde Fransa'da moda olan Ampir tarzına yer verdikleri görülmektedir. Bu tarz sade, düz hatları olan beyaz ve pastel renkli drapeli kıyafetlerin minimal süslemelerin olduğu klasik Yunan ve Roma'dan esinlenen bel hattı yüksek pamuklu ve müslin kumaşlar, kemiklerle desteklenmeyen ipli yumuşak formlu korseler, pelerin, şal ya da içi kürklü paltolar, güneş şemsiyeleri, Hindistan'dan ithal edilen işlemeli şallar gibi egzotik aksesuarların kullanıldığı bir modaydı (Özen, 2013:170) (Görsel.15).

1810-15 dönemlerinde ise moda dar ampir hatlardan uzaklaşarak daha yumuşak bir hal almıştır. Beyaz hala çok kullanılan bir renk olmasına rağmen içi kürklü paltolarda ve 'spencer' ceketlerde daha güçlü renkler kullanılmaya başlanmıştır. Elbiseler dirsek yukarısında karpuz kolludur, kolun alt bölümünde ise manşet boyları uzamıştır. İngiliz tarzı bel çizgisi biraz daha aşağıya inmiş fakat 1815 Waterloo Savaşı'ndan sonra Fransız tarzı yeniden baskın olmaya başlamış ve bel çizgisi yukarıya çıkarak etekler darlaşmış ve 1815-35 yılları arasında etek uçlarında

zikzak süslemeler pililerle birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Saten ipekle yapılan süslemeler de son derece popülerdir (Özen, 2013:174).

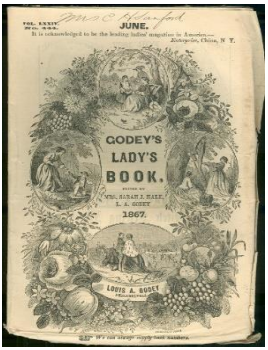

Görsel.13 (solda)- Godey's Lady's Book, dergisinin 1867 Haziran sayısı kapağı (URL14)

Görsel.14 (sağda)-19. yüzyıl moda dergilerinden üst sınıftan kadınlar için elbise illüstrasyonu (URL15)

Görsel.15-1820'lı yıllarda moda olan Ampir tarzı giysileri gösteren moda dergisi illüstrasyonu (URL16)

Görsel.16-Kraliçe Victoria ve Prens Albert'in 10 Şubat 1840 tarihinde yapılan düğünlerini konu alan bir gravür (URL17)

Feodal bağların ve eski toplumsal hiyerarşilerin yerini burjuva toplumu almış, güç, toprak sahipleri, aristokratlardan ticaretle uğraşanlara ve girişimcilere geçmiştir. Modern kapitalizmin ortaya çıkması günlük hayatlarında fiziksel olarak ayrılmış kadın ve erkekler için kabul edilebilir davranışlara yönelik tutumların değişmesine sebep olmuştur; kadınlar çok katlı ve süslü kıyafetlerle neredeyse hareket edemez hale gelmişken erkekler, koyu tonlar ve örnek terzilik ürünü incelikli takımlar giymiştir.

19. yüzyıl İngiltere'sinde kadın imgesi Birleşik Krallık tahtına geçen Kraliçe Victoria'nın bedeniyle ifade bulmuştur. Kraliçe Victoria 1837'de tahta çıktığı yıllarda Avrupa'nın en göze çarpan moda öncülerinden biri olmuştur. Tahta geçişiyle birlikte politik bir döneme adını da veren Victoria sadece politik başarısıyla gücünü ispatlamakla kalmamış aynı zamanda kendi aile yaşantısı ile de örnek olmuş, hükmettiği dönem boyunca ve hatta sonrasında İngiliz toplumuna kazandırdığı değerlerle adını tarihe yazdırmıştır (Görsel.16). İroniktir ki, Victoria Dönemi İngiltere'sini gücü bir kadın idarecinin elinde olmasına rağmen yüzyıllardır süregelen erkek egemen İngiliz toplumu kadının gücü elde etmesi ve elinde tutması fikrini tamamen benimsememiş, kadının toplumsal duruşu ve gücünü kontrol ederek kadın bedeni üzerinden kadını erkek denetimi altına alan düşüncelerin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Özellikle uymaları gereken sıkı cinsel ahlak kuralları kadınlara benimsetilmiş böylelikle kadın bedeni kadının kendisine karşı kullanılarak kadınlar üzerinde bir baskı oluşturulmuştur (Mason,2003:3; Taşdelen ve Koca,2015:206). Kalp formundaki elbise yakaları ve eteklerin kabarıklığı ile paralel olan kabarık kollar Kraliçe Victoria stili olarak bilinmektedir (Terlikli,2013:67).

Yaklaşık 15. yüzyılın ortalarına kadar Ortaçağ zihniyeti kadın bedenini şiddete maruz bırakarak kutsallaştırırken, 19. yüzyılın başlarından itibaren Victoria Dönemi İngiltere'si kadın bedenini eve iyi bir eş ve anne olarak hapsederek "evdeki melek" imgesiyle yüceltmiştir. Ortaçağ'ın Kilise odaklı zihniyeti ve kadın karşıtı tutumu zaman içinde özellikle 15. yüzyılda başlayan Rönesans Dönemi'nde yükselen insan odaklı düşünce sistemiyle (hümanizm) yumuşatmış ancak kadının bedensel güçsüzlüğü, ahlakı, bekâreti, annelik ve eşlik yönlerine yapılan vurgu Victoria Dönemi boyunca devam etmiştir. Bu dönemde kadın ve erkek birbirini tamamlamak yerine yaşam ve etkinlik alanlarını keskin bir işbölümü ile tamamen ayırmıştır. Bu ayrım sadece kadının faaliyet alanlarını kısıtlamakla kalmaz aynı zamanda kadını başta iyi bir anne ve sadık bir eş olma sorumluluğunu koşulsuz kabullenmeye zorlamıştır (Taşdelen ve Koca,2015:209).

19. yüzyıl boyunca farklı kadın giysilerinin ve siluetlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu dönem Kraliçe Victoria'nın hüküm sürdüğü dönemlerle

eşleştirilerek incelendiğinde üç temel dönem ortaya çıkar: 1837-1956 yılları arasında Erken Victoria Dönemi, 1860-1880 yılları arasında Orta Victoria Dönemi ve 1878-1901 yılları arasındaki Geç Victoria Dönemi

Erken Victorian Dönemde (1837-1856) Kadın Giysileri ve Siluet

1836 yılına doğru 'kuzu budu' (gigot sleeves ya da leg-of-mutton sleeves) kolların kaybolmasıyla ve kadınların Kraliçe Victoria'nın kulakların iki yanına yapışık örgülü saçlarını taklit etmesiyle birlikte giysiler Erken Victoria görünüş denilen formu almıştır (Görsel.17).

Görsel.17(solda)-Erken Victoria Dönem giysileri ile Fransız kadın, 1860 (URL18)

Görsel.18(sağda)-Erken Victoria Dönem giysileri ile Amerikalı kadınlar (URL19)

1840'larda Fransa ve İngiltere'de sanatta egemen olan Gotik canlanışın, Victoria dönem giyimi üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Bu durum düşük omuzların, kolun üzerine oturtulan ve kol ucuna doğru genişleyen uzun ve dar kesimli kollar ve ağır kumaşlar ile vurgulanmasıyla dökümlü bir siluet ile sonuçlanmıştır. 1840'lara doğru özellikle 1845'te formu bozulan kollar daha darlaşmış çok düşük bir omuz hattı ile hareketi kısıtlayıcı bir takma hattı oluşturmuştur. Bu kol formu ile Victorian bir kadının kol hareketlerinin oldukça sınırlı olduğu ifade edilmelidir. Bu form kendisine kırılgan bir ağırbaşlılık ifadesi vermektedir. 1841'de eteklerde boru

pile görülmekte ancak 1846'dan sonra sıkı büzgü ile bel hattı daha belirgin şekilde ortaya çıkartılmaktadır. 1840'larda gece elbiselerinde etekucu hattını daha da geniş tutabilmek için fazladan fırfır, volan ve büzgü eklemeleri de yapılmıştır. Büzgü, fırfır gündelik elbiselerin vazgeçilmez süsleme unsurları olmaktadır (Görsel.17,18).

Görsel.19(solda)- Krinolin ile kadınların giyinmesi de oldukça rahatsız bir etkinlikti (URL20)

Görsel.20(sağda)- 'Bertha' yaka Erken Victorian dönemde düşük omuz hattının ortaya çıkardığı estetik bir yaka şekliydi (URL21)

Elbisenin etek ve uzatılmış sivri uçlu genellikle önü düğmeli gövde bölümü, düzenli olarak devam eden pileler, birbirini takip edecek şekilde geometrik düzenleme metoduyla bir araya getirilmiştir. Genellikle kubbe biçiminde olan eteğin kabarıklığı at kılından yapılmış olan bir jüpon ile desteklenmiş, atkılına verilen Fransızca isimden dolayı (Fr. crin.) krinolin denilmiştir. 1856 yılında zahmetli iç eteklere duyulan ihtiyacı ortadan kaldıran ilk kafes krinolin ortaya çıkmış ve bunu C.Amet tarafından Britanya'da 1856 yılında patenti alınan ilk çelik krinolin takip etmiştir. Kumaş kaplı, esnek çelik kasnaklar, kemerden şeritler ile elbiseye takılan ayrı bir ürün olarak çalışıldığı gibi iç eteğe dikilmek suretiyle de kullanılan çeşitleri bulunmaktadır. Fogg (2014:147) erken Dönem Victorian siluetinin doğal bel çizgisini vurgulayan iki adet üçgen olduğunu söyler (Görsel.19). Gece giysileri ise ağırbaşlı günlük giyime kontrast olarak daha büyük bir değişiklik getirir. Aşırı dekolte gece giysilerinde "Bertha" stili olarak adlandırılan bir yaka hattı ile kadının omuzları tamamen açıkta bırakılıyor yaka hattı göğüs hattının altına kadar danteller, aplikeler, yüzey manipülasyonları, fırfırlar,

pilelerle 10-20 cmlik süsleme bantlarıyla donatılıyordu. Krinolin ölçüleri büyüdükçe bele oturmaya devam eden eteğin genişleyen etek ucuna uygun hale getirilmesi için gömlek kısmı parçalı bir hal almış kup (princess line) olarak bilinen ve gövdenin hatlarını ortaya çıkaran bel dikişi olmayan elbise kalıbı ortaya çıkmıştır (Fogg,2014:148) (Görsel.20).

1820'lerin başında elbiseler soluk renkli, küçük karpuz kollu, etek uçlarında süslemeleri ile son derece sade tasarlanmıştır. On yılın sonunda etek boyları biraz kısalmış ve karpuz kollar genişlemiştir böylece geniş kollar ve kabarık etek ile korseli ince bel vurgulanmıştır. Kadın elbiselerinde verev yapılmış aplike süslemeler ve verev işlemeler elbiselerde üç boyutlu bir etki yaratmıştır (Özen, 2013:180). Elbiseler genellikle kadife, ipek, ipek tafta ve muare ipek gibi lüks kumaşlardan yapılmıştır. 1830'ların sonlarından itibaren kıyafetler yavaşça ama daha önce olmadıkları biçimde genişlemeye, bacaklar ve ayak bilekleri ise elbiselerin altına saklanmaya başlanmıştır. Düşük omuz çizgisi ve dar kollarla verev biçimde katlanarak omuzlara alınan şallar vücudun ön kısmının hareketini kısıtlıyordu. Korseler balina kemikleri ile sertleştiriliyor, ön kısımları da kabarık göbek bölgesini düzleştirecek şekilde sıkılıyordu (Özen, 2013:192) (Görsel.21-23).

Görsel.21(solda)-Korse Victorian kadınlar için önemli bir iç çamaşırdı (URL22)

Görsel.22(ortada)-Korse ile nefes almak bile zordu (URL23)

Görsel.23(sağda)-Korse dükkânı, 1800' lerin başı, Londra (URL24)

Victorian bir kadının seçkinlik, zenginlik ve zerafet sembolü olarak hünerlerini sergilemesi için modaya uygun giyinmesi şarttır. Bunu sağlamak için kolalı bembeyaz bir dantel, işlemeli, mekik oyalı veya beyaz işli seyyar yaka ve yakayla takım 'engageantes' adı verilen manşetli seyyar kolluklar moda olmuştur. Bu dönem moda olan elbiselerin pagoda benzeri formu kolun omuzdan bileğe doğru genişlemesi ve genelde çan formunda olan eteğin etek ucundaki yoğun fisto, büzgü, volan ve süslerden kaynaklanmaktadır. 1840'lı yıllarda kaşmir şalların on yıl gibi bir aradan sonra daha büyük olarak tekrar moda oldukları görülmektedir. Kraliçe Victoria'nın İskoçya (Balmoral) sevgisi renkli tartan ve ekose modasının önünü açmıştır (Fogg,2014:153).

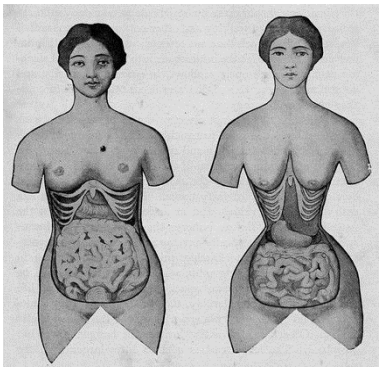

Görsel.24(solda)-Doktorlar korsenin zararlarını açıklayan broşürler ile kadınları uyardılar (URL25)

Görsel.25(sağda)-Elektrikli korse kadınların uzun zamandan beri uğradıkları işkencenin kanıtıdır(URL26)

19.yüzyılın ikinci yarısı boyunca kadın iç çamaşırları modaya uygun giysilere farklı bir şekil vermiştir. Kabarması için eteğin altına yerleştirilen bir kasnak seti olan krinolin yüzyılın üçüncü çeyreğinde modaya uygun giysilerin en belirgin özelliğidir. Fransız bir giysi tarihçisine göre (Delpierre 1990:19), 1845 ve 1869 yılları arasında kullanılan krinolin, ikinci imparatorluğun giyim tarzlarının en tipik öğesidir. Günün her saati giyilebilen krinolin fiziksel faaliyetleri, özellikle açık hava faaliyetlerini sınırlayan oldukça kullanışsız bir alt giysidir (Crane,2000:75). Krinolin 1868'de küçülüp metal ve kemikten oluşan yastığa dönüşmeden önce daha da büyüyerek 1859'da en geniş halini almıştır. Kadının saygınlığı, evcimenlik ve ev hayatının dar tanımlı sınırları ile ilişkilendirilmişti. Kadınların kısıtlanmış ve çerçevesi çizilmiş hayatları dönemin teknolojik gelişmeleri, büyüyen sanayisi ve Britanya

İmparatorluğu'nun genişlemesiyle bir tezat oluşturmaktadır (Fogg,2014:146). 1860'larda en büyük sınırına ulaşan krinolinle kullanılan aşırı kabarık eteklerin kadınların kalçalarını olduğundan çok daha büyük göstermesi doğurganlığın da bir ifade biçimidir. Krinolin modasının kabul gördüğü bu dönem büyük ailelerin çağıdır. Diğer bir taraftan kabarık etekler kadınlara erişilmezlikle birlikte bir cazibe katmaktadır. Elbiselerin üst kısmı ise vücudu saracak şekilde korselerle desteklenen sıkı bel hattından oluşmaktadır (Terlikli,2013:63).

Avrupalı kadınların 19. yüzyılda kullandıkları korseler ve demir krinolinler bedenlerinde deformasyonlar yaratmıştır. Nefes almakta zorluk çekme pahasına kadınlar bu dönüşüme tabii tutulmuştur (Himam Er,2009:19) (Görsel.21-25). Victorian Dönemi korsesi olarak anılan ve 1854'te en sıkı halini alan korseler kadınlarda nefes darlığına sebep olacak kadar abartılmıştır. Sağlığa zararı olmasına rağmen birçok kadın bu korseleri kullanmaya devam etmişlerdir. Paris kökenli moda tarzları gerçekte kadın sağlığına zararlıdır ve bu nedenle çocuk doğurma yaşındaki kadınların kendileri için uygun olmayan bu kostümleri kullanmış olmaları şaşırtıcı görünür. Bu durum anneliğin Fransa'da diğer Kuzey Avrupa ülkelerindeki kadar belirleyici bir kadın faaliyeti olmadığı biçiminde yorumlanabilir. 1860'larda Avrupa'daki en düşük nüfus artışı düzeyleri Fransa'dadır. 1851-1901 yılları arasında İngiltere ve Galler'in nüfusu neredeyse iki katına çıkarken aynı dönemde Fransız nüfusundaki artış yalnızca % 9,5'tur (Offen 1984:651;Crane,2000:145'den). O dönemde bu korseleri kullanmamak kadınlar arasında zevksizlik olarak görülmüştür. Kendisini fiziksel olarak kısıtlamayan bir kadının ahlaki kısıtlamada da yetersiz olduğu düşünülmüştür. 1860'lara kadar takılan boneler ve peçeler de kadınları hoş olmayan bakışlardan, hoş karşılanmayan göz atmalardan korumuştur (Terlikli,2013:67) (Görsel.26).

19. yüzyıl ikinci yarısında çelik çemberden yapılmış krolinlerin kullanılmaya başlanmasıyla kadın ayakkabı tasarımları önemli hale gelmiştir. Çelik çemberlerin esnekliği dolayısıyla yukarı kalkması ayakları daha görünür hale getirmiştir. 1850'lerde yüksek topuklu, bağcıklı ve düğmeli botlar ortaya çıkmış 1880'lere kadar çok moda olmuşlardır (İmre, 2011:81; Terlikli,2013:70). Victorian dönemde kadınlar gün içinde birçok kez kıyafetlerini değiştirmektedir. Günlük ev kıyafetleri arasında rahat sabah elbisesi 'peignoir' ve ipek entari vardır. Akşamüstlerinde yürüyüşler için 'redingot' ve 'garibaldi' gömleği, ekose şal, 'paletot' adı verilen mini mantolar,

'pelisse' adı verilen midi mantolar, güneş şemsiyesi (paraşol) ve bone Erken Victorian Dönemin standart dış giysileridir (Görsel.27,28).

Görsel.26(solda)-Victorian Dönemde kullanılan çeşitli peçe şekilleri (URL27)

Görsel.27(ortada)-'Pelisse' adı verilen midi mantolar dış giysi olarak kullanılırdı (URL28)

Görsel.28(sağda)-'Garibaldi' gömleği, ekose şal ve bone (oturan kadın) ve 'Paletot' adı verilen mini mantolar, parasol ve bone (ayaktaki kadın) Erken Victorian Dönemin standart dış giysileridir (URL29)

Orta Victorian Dönemde (1860-1880) Kadın Giysileri ve Siluet

Sıkı bel hattını daha çok ortaya çıkaran kabarık etek modası, saray balolarında ve aristokrat sınıfın eğlencelerinde şıklığın sembolü iken, burjuvazi hayat biçimiyle çelişmiştir. 1867'de dönemin önemli tasarımcılarından olan Charles Frederich Worth krinolin ile desteklenmiş eteklerin çekici olmadığını da düşündüğünden Victorian silueti 1864 yılında tasarladığı bir iç etekle kabarıklık tamamen eteğin arka kısmına kaydırarak manipüle etmiştir. Worth, krinolin dönemine "Paris arkalığı" diye adlandırılan, Kraliçe Victoria ve Prenses Metternich'in moda öncülüğünü yaptığı, drapeli, eteğin arka kısmının kabarık durması için içten kalça kısmına takılan bir yastığı olan daha dar bir etek yaratmıştır (Pektaş, 2006: 122; Dereboy, 2004: 97; Terlikli,2013:67).

Bu arkalık 1868'de krinolinin moda sahnesinden kalkmasına ve elbise altına giyilen, arka kısmı hasır ya da at kılı ile doldurulmuş elbise destekleri olan geniş çemberli kafes iç eteklerin arka tarafı yastıkla kabartılmış dış eteklere dönüşmesine (Fogg,2014:148) neden olmuştur. 1870'lerin sonlarına doğru yumuşak polonez

arkalıklar (soft polonaise bustles) kadın silüetini değiştirmiştir. Eteği kabartan içteki yastığın örgülü tel ile yerinde durması ve bu yastık 1880'lerin ortasında bir kez daha yukarı doğru gelerek sırtın en dar kısmında yatay bir çıkıntı oluşturması sağlanmıştır. Siluet, yarım krinolin şekli alarak önde düzleşmiş, kumaş kalçanın arkasında toplanarak etek ucuna doğru bir kuyruk meydana getirmiştir (Fogg,2014:148). 1880'lerin yeni tarlatanları, tel örgülü ve daha sağlıklı olduğu düşünülen tarlatanlardır. Aynı zamanda bir eksen üzerinde çalışan metal bantlar düzenlemesi olan "Langtry" adı verilen tarlatanlar da bulunmaktadır. Bu tarlatanlar oturulduğu zaman yukarı kalkabiliyor ve giyen kişi ayağını kaldırdığı zaman otomatik olarak geri yaylanabiliyordu. Bu, moda tarihinin en önemli icatlarından birisidir (Görsel.29,30).

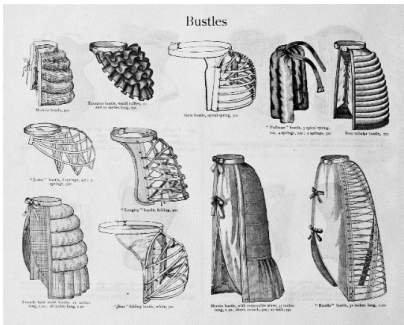

Görsel.29(solda)-Worth moda evi tarafından hazırlanan paris arkalıklı siluet,1885 (URL30)

Görsel.30(sağda)-Arkalık tablosu (URL31)

Yeni tarzda tarlatanlı etekler birkaç kattan oluşan jüpon giyme zorunluluğunu ortadan kaldırmış ancak bunun yerine pamuklu uzun iç çamaşırları giyme zorunluluğu ortaya çıkarmıştır. Korsaj ve etek ayrı parçalardı ve bu durum farklı tarzlarda korsaj kullanımına ve bağcıkların ön tarafa alınmasına olanak sağlıyordu. 1876 yılına gelindiğinde elbiseler üçü bir arada prenses jüponlarından ve 'cuirasse bodice' adı verilen üstlerden oluşuyordu (Özen, 2013:200) (Görsel.31). Korsajların yaka kısmı kareliydi ve gece kıyafetlerinin küçük dekolteleri vardır. Elbise kolları uzun ve manşet kısımları da dantel süslemeliydi. Gece kıyafetleri kolsuz da olabiliyordu. Beller daha da darlaşarak, dışta "V" şekli alan gövde ve eteğin yatay dökümü ile vurgu kazanmıştır. Kollar dirsek boyunda olup kol kenarlarını ve etek uçlarını dantel, tafta fırfırlar süslemiş, arkası dolgun ve kuyruklu eteklerin üstüne kontrast renklerde

redingot stili ceketler giyilmiş, bu ceketler pelerinlerle tamamlanmıştır. 1870'lerde önceki dönemlerde pastel renklerinin yerini canlı ve parlak renkler almış farklı desenlerde kumaşların düz kumaşlarla kombinasyonu moda olmuştur (Dereboy, 2004: 97;Terlikli,2013:64) (Görsel.32).

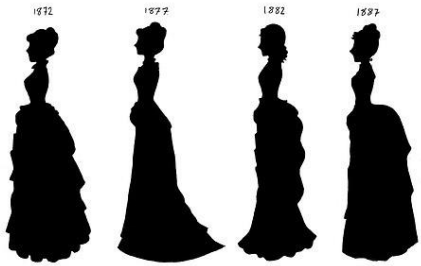

Görsel.31(solda)-'Cuirasse bodice' adı verilen bluzlar (URL32)

Görsel.32(sağda)-Orta ve Geç Victorian Dönemde değişen kadın silueti (URL33)

Görsel.33(solda)-Paris arkalığı ile Orta Victorian Dönem kadın silueti (URL34)

Görsel.34(sağda)- Geç Victorian Dönem kadın silueti (URL35)

Etekler uzun ve çan biçimini almışlardır (Laver, 2002: 196; Terlikli,2013:73). Önceleri her tarafı kabarık olan eteklerin yalnızca arka kısımları kabarık olmaya ve kuyruk kısımları da balık kuyruğu biçimini almaya başlamıştır (Görsel.33,34). Kontrol

edilmesi ve yapılması zor olan bu kuyruklar son derece dikkat çekici seyirlik bir görüntü oluşturuyordu (Özen, 2013:200). 1870 yılında gece elbiselerinde görülen kuyruk 1873 yılından itibaren şaşırtıcı bir şekilde gündüz giysilerinde de görülmektedir. Bu etekler kadınların hareketlerini son derece engelleyici tasarımlara sahiptir. Kumaşlar artık evlerin bir ihtiyacı haline gelmiş olan dikiş makineleri ile drapeli hale getiriliyor, eteklerin kalça kısımlarına katlar veriliyordu. Ev içinde kullanılan dikiş makinelerinin daha ulaşılabilir olması ile birlikte insanlar kıyafetlerini evde dikmeye başlamış elbise süslemelerinin daha kolay yapılabilmesi için birlikte daha fazla süsleme kullanılmaya başlandı (Özen, 2013:196).

Geç Victorian Dönemde (1878-1901) Kadın Giysileri ve Siluet

1878 yılında Victorian kadının silueti diğer dönemlerdeki siluetlerden çok daha farklı bir şekil almış aşırı kabarık etekler ve elbiselerdeki kuyruklar ortadan kalkmıştır (Görsel.32-34). Esas kıyafetin altına yazın pamuklu iç çamaşırları ve iç gömlekler, kışın ise sıcak tutacak örgü yün çamaşırlar giyilmiştir. Çok yaygın kullanımı olan sert ve beli ince gösteren çelik destekli korseler kişiyi daha dik ve estetik biçimde durmaya zorlamaktadır. 1881-83 yılları arasında ortaya çıkan son derece sert ve açısal bir görüntüsü olan arka kısmı kabarık etekler 883-87 yıllarında birtakım değişiklikler geçirerek dik açılı bir hal almıştır. Özen (2013:204) bu etekler "zaman içinde de piliç kuyrukları gibi hafif yana eğildi ve son olarak tamamen ortadan kalkmıştır" şeklinde belirtir. 1880 yılında beden boyu tam bel üzerine gelmiş, beyaz ketenden dik, sert yakalı erkek gömleğini andıran bluzlar siyah eteklerle giyilmiştir. Yakaları fiyonklar süslemiş ve önde düğmeli patlar dikkati çekmiştir. Sonraki yıllarda bluzların etek uçlarında ipek, saten, kadife gibi süsler görülmüştür. Bluzların kolları bilekten dirseğe kadar oturtulmuş bir çizgiye sahip olup omuzlar geniş penslerle kol evine yerleştirilmiştir. Arkadan kapanan gömleklerde, baskı ve sedef düğmeler kullanılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru kadife veya yünden yapılan kürklerle tasarlanan ve genellikle açık havada giyilen pelerin modelleri görülmüştür.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınların spora olan ilgileri artmış, hareket etme yeteneklerini kısıtlamayan uygun giysiler tasarlanmıştır. Kadınlar spor dallarına göre giyinmeye başlamışlardır, bisiklete binerken kullanılan hasır şapkalar ve golf pantolonları bu dönemde tasarlanmıştır (Dereboy, 2004: 98; Terlikli,2013:75). Bir kadının kullanabileceği aksesuar çeşitleri gardırobunun niteliğini büyük ölçüde etkilemiştir. Şık bir görünüş şal, atkı, şapka, eldiven ve mendil gibi her biri şıklığın farklı bir derecesine karşılık gelen eşyalarla tamamlanmıştır. Bu dönemde orta sınıf

kadınları bile nadiren palto giymiş, ısınmak için pelerin ve şal yanında çok sayıda jüpon kullanmışlardır (Crane,2000:77).

Bu yüzyılın sonuna doğru Kraliçe Victoria'nın moda üzerindeki etkisi gitmiş ve Galler Prensinin eşi Prense Alexandra yeni moda ikonu haline gelmiştir. Yüzyılın sonunda Victorian dönemin kapanmasına yakın dikey dökümlü etekler, yerini kalçalara rahatça oturan ve verev kesimli eteklere bıraktı. Elbise gövdeleri, yüksek kol oyukları ve dar kesimli kollar sayesinde uzadı ve bu uzama, kol başlarının yüksek çıkıntılar oluşturmak için büzgülenmesiyle ön plana çıkarıldı. İyice dışarı çıkan omuzdaki büzgüler, 1894 yılında yastıklarla tutturulan vatkalarla devasa boyutlara ulaşırken kollar, bileklere hala sıkı bir biçimde oturuyordu. Şık elbiselerin savurgan gösterişliliğinin yanında, ısmarlama takımlar kadınlara kullanışlı bir alternatif sunuyordu. İlk olarak *House of Creed* gibi terzi evleri tarafından her türlü hava şartına dayanıklı tüvitten yapılan aristokrat kadınlar tarafından sportif faaliyetlerde kullanılan iki parçalı etek takımlar sonradan, şehir hayatına uygun dış giyim için daha yumuşak kumaşlardan oluşturulmaya başlandı. Fogg (2014:149)'a göre bu akım kadınların artan özgürlüklerini ve Victorian dönemin sonunu getiren "kadınların oy kullanma hakkı'na yönelik ilk adımları yansıtmaktadır.

5. 19. Yüzyılda Süfraj Hareketi

Crane (2000:146) İngiltere ve Amerika'da yaşanan bu kadın hakları hareketini bu ülkelerde artan bekâr kadın sayısının yüzyılın ikinci yarısı boyunca artmasına ve İç savaş, göçler vs. nedenlerden dolayı erkeksiz yaşamak zorunda kalan ve bunu başaran kadınlara bağlamaktadır. Kadınlar birçok meslekte erkeklerin yerini almıştır ve Amerikan İç Savaşı'nın kadınların özgürleşmesini elli yıl kadar hızlandırdığı belirtilir (Crane,2000:146). 1789'da ilan edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi millet kavramının, milliyetçiliğin ve kişisel özgürlüklerin sorgulanmasına neden olmuş, kanun önünde herkesin eşit olduğunu ifade etmiştir. Ancak eşitlik sadece beyaz erkek için geçerli olmuştur o dönemde.

Yüzyıllarca eşit toplumsal paylaşımın dışında tutulan kadınlar sanayileşme süreci ile birlikte toplumda ön plana çıkmaya başlamışlardır. Kadın işgücüne gereksinimin arttığı dönemlere koşut olarak kadınlar sosyal ve ekonomik taleplerini yüksek sesle dile getirmişler ve toplumun eşit bireyleri olarak sosyal hayatta yerlerini almak istemişlerdir. Eşit vatandaşlar olarak siyasi haklarını da talep eden kadınlar seçme ve seçilme hakkını elde etmek için çetin mücadeleler yürütmüşlerdir (Ünal,2014:552). Esas olarak kadının oy hakkını talep etmesiyle somutlaşan Süfraj hareketi, Philedelphia'daki ABD Milli Meclisi'nde Bağımsızlık Bildirgesi'ni

hazırlamak için atanan komitede Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, Robert Livinston ve Roger Sherman ile birlikte görev yapan John Adams'a eşi Abigail Adams'dan gelen ve "Bayanları Hatırlayın" yazan notla başlamıştır. Diğer taraftan Amerikan tarihinde kadının rolünün altını çizen bazı yazarlar Abigail Adams, Mercy Otis Warren ve Deborah Sampson gibi kadınlara gönderme yaparak kadın hareketindeki etkilerinden dolayı "Kurucu Anneler" ifadesini de kullanmıştır (Bernstein 2009: 6-7). Diğer taraftan bu nota Thomas Jefferson'ın Bağımsızlık Bildirgesi'ne "Tüm insanlar eşit yaratılmıştır" ifadesi ne kadınlar ne de Afrikalı-Amerikalılar ve köleler nezdinde bir karşılık bulmuştur. Hatta ilginç bir şekilde Jefferson'ın kendisi de köle sahibi biri olarak bu ifadeleri yazmıştır (Köktaş, 2014:113). 1820 ile 1880 yılları arasında yazılı tüm metinlerde kadın ve erkeğin rollerinin ayrılmasına yönelik bir anlayış görülmektedir. Tarihçiler daha sonra bu fenomeni "domestiklik kültü (the cult of domesticity)" olarak adlandıracaklardır.

Bunun üzerine devrime etkin olarak katılan kadınlardan Olympe de Gouges 1791'de yayınladığı "Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi" ile kadınların da erkekler gibi özgür doğduklarını ve hukuki, politik ve sosyal anlamda eşit kılınması gerektiğini belirtmiştir (Öztürk,2012:90). Heater (2007:184) 1792 yılında İngiliz radikal çevrelerine mensup Mary Wollstonecraft'in "insan olmaları nedeniyle kadınların da erkekler gibi aynı hak ve ayrıcalıklara sahip olması gerektiği ileri sürdüğü" Kadın Hakları Savunması'nı yayınlamasının ilk büyük feminist çalışma oldığunu ifade eder.

Yaşanan hızlı değişimler, yeni değer ve hakların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kadınlar toplumsal hayatın her alanında esen bu havadan tam olarak faydalanamadıklarını anladıklarında duruma karşı muhalif kıpırdamalar başlamıştır. Her kesimden kadın konumuna ve ezilme şiddetine göre başkaldırmış, işçi kesimindeki kadınlar ağır çalışma şartlarına ve düşük ücrete, burjuva kadınları ise ekonomik ve siyasal haklardan yoksun bırakılmaya başkaldırmışlardır (Çakır, 1996; Aktaş,2013:60'tan). 18. yüzyılda Mary Wollstonecraft kadın olmanın ilk günden itibaren öğrenilen ve yapay olarak yaratılmış olmasına rağmen doğal sayılan ve değişmez kabul edilen bir olgu olduğunu, 19 yüzyılda Sarah Girimke "erkeklerin görevleri ve kadınların görevleri, erkeklerin alanı kadınların alanı hakkındaki fikirler sadece keyfi fikirlerdir" derken toplumsal cinsiyet ilişkilerine, tüm alanların bu ilişkiler çerçevesinde yapılandığına dikkat çekmektedir (Aktaş,2013:60).

Görsel.35- İlk kadın hakları toplantısı New York'ta Seneca Falls'da düzenlenmiştir (URL36)

1844 yılında Massachusetts'de kadın tekstil çalışanların dayanışma için Lowell Kadın İş Reform Derneği'ni (Lowell Female Labor Reform Association-LFLRA) kurarak çalışma şartlarının iyileştirilmesini örneğin çalışma sürelerinin günde 10 saate indirilmesini talep etmişlerdir. Bu Birleşik Devletler 'de çalışan kadınlar için ilk ciddi çalışma derneklerinden birisi olmuştur. 1848 yılında Birleşik Devletler'deki ilk kadın hakları toplantısı New York'ta Seneca Falls'da düzenlenmiştir (Görsel.35). Pek çok katılımcı ortaya çıkan kadın hareketinin ana sorunları ve amaçları özetleyen "Fikirler ve Çözümler Bildirgesi" imzalayan kadınların toplantıları düzenli olarak devam etmiştir. Köleliği kaldırmak için yürütülen hareketin iki öncü eylemcisi Lucretia Mott ve Elizabeth Cady Stanton'dır. Stanton, New York'un merkezi dışında Seneca Falls'da yaşıyordu ve orada Wesleyan Şapeli'nde, bir mücadele bildirgesi hazırlamak için iki yüz kadar kadının bir araya geldiği bir toplantı düzenlemiştir (Heater,2007:186). Tıpkı Olympe Gouge'un Fransız Haklar Bildirgesi'ni taklit ettiği gibi, Seneca Falls Düşünceler Bildirgesi de, aşağıda alıntıda görüldüğü gibi daha sert bir tonda, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin taklidi şeklinde yazılmıştır:

> *İnanıyoruz ki şu doğrular apaçık ortadadır: Tüm erkekler ve kadınlar eşit yaratılmıştır (...) İnsanlık tarihi, erkeğin kadına sürekli yaptığı eza ve zulümlerin tarihidir.(...) Erkek hiçbir zaman kadının devredilemez seçme hakkını kullanmasına izin vermemiştir. Onu, yapılırken kendisine söz hakkı tanınmayan yasalara boyun eğmeye zorlamıştır. Hem yerli hem de yabancı, en cahil ve aşağı düzeyde erkeklere tanınan haklarını ondan esirgemiştir. (...) Şimdi (...) kadınlar kendilerini mağdur, ezik ve en*

kutsal haklardan hile ile yoksun bırakılmış hissettikleri için, Birleşik Devletler 'in yurttaşları olarak onlara ait olan tüm hak ve ayrıcalıklara bir an önce kavuşmalarını istiyoruz (Beard ve Beard,1944:517; Heater,2007:187'den).

1850 yılında Süfraj hareketin içinde bir aktivist olan Amelia Jenks Bloomer kendi adını taşıyan bir kostüm ile giysi reform hareketini başlatmıştır (Görsel.36). Bloomer kostümü, daha ciddi kadın hakları sorunlarından dikkati azaltmasından korkan pek çok süfrajet tarafından daha sonra terk edilmiştir. 1861-65 yılları arasında Amerikan Sivil Savaşı, kadınlar Kuzey ve Güney'de, enerjilerini savaş işlerine yöneltmesine rağmen süfrajet hareketini dağıtmıştır. Ancak savaşın bizzat kendisi, kadınların savaş sonrası örgütsel aktivitelerinde daha sonra kullanacakları önemli örgütsel ve mesleki beceriler kazanması için bir eğitim zemini olarak hizmet etmiştir.

Görsel.36(solda)-Reform giysisi hareketi (URL37)

Görsel.37(sağda)- Amerikalı ilk süfrajetlerden, Susan B. Anthony, (URL36)

Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony, evrensel süfraj amaçlarına adanmış beyaz ve siyah kadın ile erkeklerin örgütlenmesi için Amerikan Eşit Haklar Derneği'ni (American Equal Rights Association) kurarak, adaletsiz devlet yasalarına karşı Anayasa'nın korumasını tüm vatandaşlar için genişletmeye uğraştılar. 1872'de Susan B. Anthony (1892-1900) kadınlara oy kullanma hakkı verilmediği halde oy kullanmaya çalışırken yakalanmıştır (Jo ve Buhle, 1978: 293; Örnek,2015:109). Bu reformlarda,1890'daki birleşmelerine dek var olan iki oy hakkı hareketinin payı az

değildir. İki hareketten daha kavgacı olanının başında, kadın hakları hareketleri kadar köleliğin kaldırılması ve alkolle mücadele faaliyetlerinde de yer almış olan, kadınların kamusal etkinliklerinde deneyimli isim Susan B. Anthony vardır. Anthony'in kadınların davasına katkısı gerçekten de o denli özeldir ki, 1920'de on dokuzuncu değişiklik ile Anayasa'ya kadınlara oy hakkı yazıldığında "Susan Anthony Değişikliği" diye adlandırılmıştır (Heater,2007:187).

Sosyolog Toby Clark'a göre, 20. yüzyıl başları radikal sanat hareketlerinin çoğunun sınıf sorunlarını öncelikli olarak ele almaya başladığı yıllardır. Bu bağlamda, ABD ve Avrupa'daki politik mücadeleler içerisinde oy verme hakkının elde edilmesi için yürütülen kadın hakları kampanyaları özellikle dikkat çekici olmuştur. Genel seçimlerde oy kullanma hakkı için propaganda yapan kadınların çoğu profesyonel sanatçılar olmamalarına rağmen çalışmaları egemen sanat değerlerini derinden sarsmış, kadınların sanatla buluşmalarını sağlamıştır. Bu kadınların bir kısmı doğrudan sanat kurumlarını hedef alarak bu arenayı politik eylem alanı olarak görmüştür. Kadınların oy kullanma hakkı için eylem yapan İngiliz Mary Richardson 1914 yılında, küçük bir balta ile Londra Ulusal Müzesi'ne girdiğinde böyle bir eylem gerçekleştirmiştir. Richardson tutuklanmadan önce baltayla Diego Velazquez'in (1599-1660) tablosunun camını kırıp resim üzerine birkaç yarık açmıştır. Mahkemede, bu eylemi Londra Holloway Hapishanesi'nde açlık grevi yapan Suffragette hareketi lideri Emily Pankhurst'a yapılan muameleye dikkat çekmek için gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Bu eylem, İngiltere'de kadınlara oy hakkı elde etmeyi amaçlayan ve uygulanan yaygın ayrımcılığa karşı çıkan militanların 1905 yılından itibaren gerçekleştirdiği propaganda eylemlerinden sadece biridir.

1880'lerin reformcu orta sınıf insanları bu yıllarda çalışanların altında yaşadıkları ağır koşulları değiştirmeyi kendilerine görev edinmeye başlarlar. Endüstride çalışan kadınlara nasıl yardım etmeli isimli broşürde Leeds'li bir feminist ve sosyalist militan olan Isabella Ford, "Kadınlar kendi arzunuzla kendi kurtuluşunuz için mücadele edin," diye seslenir. Bu yıllarda birçok orta sınıf kadın ve erkek İşçi Partisi'ne üye olmuştur (URL38).

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Kadının yüzyıllardır çeşitli toplumların inanç ve kurum sistemlerinde hareket alanlarının daraltılması, kadına yönelik kısıtlamalar, egemen olan sosyo-kültürel değerlerle baskı altına alınması, kadınların kimliklerini ve toplum içerisindeki yerlerini sorgulamalarına neden olmuştur. Tarihsel süreç içinde kadınlar ataerkil kültüre boyun eğme biçimlerinin yanı sıra meydan okuma stratejilerini de barındıran

bir kültürle yetişmişlerdir. Kültür, kadınlar için sorunsuz bir alan değildir, hem kimlik kazanma, hem de baskıya uğramanın kaynağıdır (Durakbaşa, 2000; Aktaş,2013:59'dan). Tarihsel olarak ele alındığında kadınlar ya vatandaş sayılmamışlar ya da vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmışlardır. Bazı devletlerde vatandaşlık hakkı elde eden kadınlar ise, çoğunlukla "ikinci sınıf vatandaşlar" olarak görülmüşlerdir. Kendileri dışında formüle edilen toplumsal sözleşmeyle gelen sivil toplumun dışında kalmak istemeyen kadınlar kamusal alanda, kocaları tarafından değil, bizzat kendileri tarafından temsil edilmek, dışlandıkları kamusal alanda kendilerine bir yer açmak ve toplumda söz sahibi olmak adına kadın hakları hareketi (suffrage campaign) geliortaya çıkmıştır.

Kadınlık, içinde dünya genelinde kültür, yaş, eğitim, sınıf gibi değişkenlerden bağımsız olarak, esasen "ev" üzerinden tanımlanmış ve ev, kadının toplumdan tecrit edildiği kilit alanlardan biri olarak kavramlaşmıştır. Buna rağmen Süfraj hareketi, tek bir kadının bireysel anlamda ayaklanmasından ziyade, birçok kadının eşanlı olarak ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki mağduriyetlerinden ve kendilerine yüklenmiş rol kalıplarına, yaşam tarzlarına ve kısıtlamalara duyulan tepkiden doğmuştur. Çardak (2012:39)'a göre kadın hareketi, toplumun özgürleşmeye, bireyselleşmeye başladığı 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl boyunca ideolojisini belirlemiş ve feminizm kavramıyla kendini ifade etmiştir.

Kadının sosyal yaşama dâhil olmasında Büyük Britanya'da başlayıp tüm Dünya'ya yayılan Sanayi Devrimi'nin etkisi tartışılamaz. Sanayi Devrimi'nin ardından yaşanan I. ve II. Dünya Savaşları sanayi sektöründe boşalan erkek çalışanların yerlerinin kadınlar tarafından doldurulmasını sağlamış, çalışma hayatına girerek ekonomik gücünü elde eden kadın, bu süreç içerisinde giyimin ve modanın yönlendirilmesinde temel güç olmuştur. Aralarında büyük zaman farkı olmasına rağmen, çeşitli ülkelerdeki sufrajizm erkeklere yönelik demokratikleşmenin gündemde olmasıyla ortaya çıkmış, her ülkede kadınlar oy hakkını ancak ve ancak bunu elde etme şansları olduğunu gördükleri zaman talep etmişlerdir. Bock (2004:151) bu hareketin tarihsel zamanlamasının birbirinden bu kadar farklı olmasını, kadın hareketindeki farklılıklarla değil, erkek hareketi ve anayasa tarihindeki farklılıklarla ve ülkelerin siyasi kültürü ve topludurumuyla (konjonktür) açıklamaktadır.

19. yüzyılda İngiltere, Fransa ve ABD'de çalışan kadın sayısı artmış olmasına rağmen ekonomik gücü elinde tutan burjuva sınıfı, yaşam standartlarını lüks giysileri ile ortaya koymaya çalışmış, işçi sınıfı ile kendisi arasındaki toplumsal ayrımı gözler

önüne sermeye çalışmıştır. Bedenlerinde taşıdıkları ağır kıyafetler, krinolin veya korseler içerisinde, hareket zorluğu yaşayan işçi sınıfı kadınları kıyafetlerinde değişikliğe gitme yolunda çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak dönemin Kraliçesi olan Victoria'nın kadın giyim-kuşamı üzerindeki yönlendirici etkisi tartışılamaz. O döneme ait kıyafetler incelendiğinde belli başlı karakteristik özellikler kadının işe göremezliği ve süs objesi olarak erkeğin hayatını doldurmasına yöneliktir. Zaman içerisinde ailesinin yükünü daha fazla omuzlarında taşımak zorunda olan Amerikalı ve İngiliz işçi sınıfı kadınları, sanayideki yoğun ve ağır çalışma koşullarından dolayı ayaklanmaya başlamışlardır. 18. yüzyılda Olympe de Gouges ve Mary Wolfstonecraft, 19.yüzyılda Sarah Girimke gibi öncü kadınların yazmış olduğu bildiri ve kitaplarla Süfraj hareketinin temelleri atılmıştır.

Şaşırtıcı derecede benzer bir eve bağlılık ideolojisi Fransa, ABD ve İngiltere'nin orta sınıf kadınları tarafından paylaşılmış olsa da, bu üç ülkedeki kadın statüsü ve rolü, İngiliz ve özellikle Amerikalı kadınların örgüt yönetiminde ve insanlarla iletişim kurmada önemli vasıflar kazandıran dini ve insani yardım faaliyetlerine katılmalarından da etkilenmiştir. Amerikalı kadınlar kadın örgütleriyle sosyal yardım uygulamalarında belirgin bir etkiye sahip olduklarından yüzyılın sonlarında, sosyal reformlar için etkin bir ulusal dürtüyü harekete geçirmişlerdir. İçlerinde en çok zorlananlar hala Fransız kadınlardır; "kamu politikasının oluşturulmasında özerklikleri ve rolleri sınırlıdır". Fransız orta sınıf kadınlarının çoğunluğu- kadın örgütlerinin faaliyetlerinde görüldüğü gibi- kendilerine ailelerini dışında çok sınırlı ve önemsiz bir yer veren sisteme razı olmuşlardır. Fransızların doğum oranı yüzyıl boyunca düşüş gösterirken Fransız kadınının rolünün kamu politikaları ve kamu kültürü tarafından annelik olarak belirlenmesinin giderek artış göstermesi ironiktir (Offen 1984; Crane,2000:148'den). Fransız Devrimi'yle gelen yasalar kadınları bir hayli geriletmiştir ve devrim süresince güçlü feminist hareket ortaya çıkmasına rağmen kadınlar başarılı olamamıştır. Devrim erkeklerin haklarını artırmış, ama kadınları dışarıda bırakmıştır: "Devrim ve idealleri erkeklerindir" (Ribeiro,1988:141; Crane,2000:144'den). 1804'te Napolyon rejimi altında yürürlüğe giren *Fransız Medeni Kanunu,* kadınlara yönelik devrim mirası tutumlarla birleşerek (Nye 1993:55; Crane,2000:144'den), kadınları neredeyse bütün medeni haklardan mahrum etmiştir.

ABD ve İngiltere'de yoğunluklu olarak başlayan, çoğunlukla orta sınıf ya da işçi sınıfı kadınların etrafında başlayan Süfraj hareketi, bu ülkelerdeki sanayileşme sürecinin de hız kazanmasıyla belirginleşmiştir. 1800'den 1830'a kadınların sanayileşme süreci karşısındaki dini temelli şikâyetlere belirgin bir ivme kazandırdığı *İkinci Büyük Uyanış* gelmiştir. Bunu, 1840'lardan başlayarak köleliğin kaldırılması

için verilen mücadele izlemiştir. 1848'de *Düşünceler Bildirgesi* yayınlanmış, ABD'de köleliğin kaldırılmasıyla başlayan, arkasından Düşünceler Bildirgesi mücadeleye devam eden kadınların elde ettikleri deneyim, kadınların oy kullanma haklarını elde etmeleri yolundaki çabaların da kılavuzu olmuştur. İç savaş sonrasında pek çok kadın, örneğin "sosyal yardım görevlileri" ve alkolle mücadele edenler olarak sosyal eylemler için örgütlenirler. Alkolle mücadele hareketinde kazanılan deneyim, özellikle 1890'dan beri talep edilen kadının oy hakkı için ülke çapında bir çalkantı yaratmıştır (Heater,2007:186).

ABD'de olduğu gibi İngiltere'de de kamusal alanda aktif kadınlar çeşitli şekillerde ve bir bütün halinde sivil ve siyasal hakların yanında sosyal koşullarda iyileşme, yükseköğrenime erişim ve meslek edinme hakkı için mücadele etmiştir. Oysa Atlantik ötesindeki kuzinlerine kıyasla ve Mary Wollstonecraft'ın çağır açan kitabına rağmen mücadeleleri on dokuzuncu yüzyılın ortalarına veya daha sonrasına denk fiilen başlamaz. Çeyrek yüzyıl boyunca Barbara Leigh Smith (Mme Bodichon) yasal reform için yılmadan çalışmışve çabaları, 1882'de "Evli Kadınların Mülkiyet Yasası" ile gelen başarıyla taçlanmıştır (Heater,2007:188).

Yüzyılın sonlarında İngiltere ve Amerika'da kendini "eğitim, spor, reform ve işgücünde gösteren", "Yeni Kadın", "güçlü ve bağımsız kadın"dır (Banner 1984:175). Fransa'da orta sınıf kadınlarının yasal haklarında ve iş fırsatlarında görülen anlamlı değişiklikler ancak 1890'larda başlamış; nispeten az sayıda kadın bu değişikliklerden yararlanabilmiştir (Silverman 1991:148; Crane,2000: 148'den).

19. yüzyılda toplumsal değişimler, sanayileşme ile yaşanan hızlı değişimler, özellikle toplumsal katmanlaşmanın belirginleşmesi, sanayileşmenin gerçekleşmediği yerlerde yaşanan ekonomik sıkıntılar ve yaşam mücadelesi bu bölgelerde yaşayan insanları zorunlu göçe yöneltmesi, oluşan kontrolsüz ve plansız şehirleşme, toplumda işçi sınıfı olarak sınıflandırılan kesimin artması, bilinçlenmesi özellikle kadınların topluluklar oluşturmasına ve kadın hareketlerinin başlamasına etki etmiştir. Kadın hareketi örgütlü ya da kitlesel bir hareket olarak ortaya çıkmamış, kadınlar bireysel olarak ya da başka kadınlarla (ve bazı erkeklerle) birlikte hareket etmişlerdir. Bu yüzyılda tekstil sanayinde makineleşme ve fabrikalaşma anlamında büyük değişikliklerin etkin yaşanmasıyla, tekstil sektörü istihdam ettiği kadın yoğun emekgücü nedeniyle süfraj hareketinin en etkin ve hareketli yaşandığı sahnesi haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

Acar, G. Kadın ve Erkek İşçilerin İş ve Aile Ortamlarında Toplumsal Cinsiyete İlişkin Tutumları. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.

Akalın, Ş. Ev İşlerinde Sorumluluk Paylaşımı (Eğitim ve Çalışma Durumuna Bağlı Olarak Ev İşlerinde Sorumluluk Paylaşımına Yönelik Alan Araştırması). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2002.

Aktaş, G. «Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak. » Edebiyat Fakültesi Dergisi, 30.1, (2013):53-72.

Barbarosoğlu, F. Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

Bernstein, R. B. The Founding Fathers Reconsidered, Oxford: Oxford University Press, 2009.

Beyhan, E. İnsan, Moda ve Kentsel Mekân İlişkilerinin İrdelenmesi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Bock, G. Avrupa Tarihinde Kadınlar. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004.

Crane, D. Moda ve Gündemleri Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.

Çardak, M. Toplumsal Bir Hareket ve Aydınlanmanın Ürünü Olarak Liberal Feminizm. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Çıtak, A. Kadınların Çalışmasına Yönelik Tutum: Cinsiyet, Cinsiyet Rolü ve Sosyoekonomik Düzeye Göre Bir Karşılaştırma. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2008.

De Marly, D. Working Dress A History of Occupational Clothing. New York:Holmes and Meier, 1986.

Delpierre, M. Le Costume: Restauration, Louis-Philippe,Second Empire, Belle Epoque. Paris: Flammarion, 1990.

Demirkol Yıldırım, S. Çağdaş Tasarımın Gelişim Sürecinde Art Nouveau Sanat Akımının Tekstil ve Modaya Yansıması. İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Dereboy, E. J. Kostüm ve Moda Tarihi. Ankara: Özel Güzel Sanatlar Stilistlik Ltd. Şti, 2004.

Fogg, M. Modanın Tüm Öyküsü. İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2014.

Gökdağ, B. İngiltere'de Sanayi Devrimi ve İşçileşme Süreci. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Günindi Ersöz, A. Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı (Kamuda Çalışan Yönetici Kadınlar Örneği). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Hanson, J. L. A Dictionary Of Economics and Commerge, Pitman Publishing Limited, 6th Ed. London. (1986):214.

Heater, D. Yurttaşlığın Kısa Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Heinze, A. R. Adapting To Abundance. New York: Columbia University Press, 1990.

Himam Er, F. D. «Modanın Yaratım Nesnesi Olarak Tasarı Bedenler.» Yedi: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi,(2009):17-24.

İmre, H. M. Tarihsel Gelişim İçerisinde Moda, Ayakkabı ve İnsan İlişkileri. İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Jo, Mari ve Buhle, Paul. « The Concise History of Woman Suffrage» Urbana: University of Illinois Press,1978.

Köktaş, M. «Amerikan Aydınlanması: Bir Giriş Denemesi.» Liberal Düşünce 19.73-74, (Bahar - Yaz 2014):109 - 137.

Küçükkalay, M. «Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi. » Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1997):51-68.

Laver, J. Costume and Fashion, London: Thames and Hudson, 2002.

Makal, A. »Türkiye' de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emeğine İlişkin Gelişmeler. » Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 56.2, (2001):117-155.

Mason, M. »The Making of Victorian sexuality.» Oxford: Oxford University Press., 2003.

Örnek, S. «ABD'de Kadın Haklarının Gelişimi.» Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29 (2015):105-129.

Özen, D. Moda Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.

Öztürk, Z. A. «Uluslararası Siyasette ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın.» Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 3.1, (2012):85-106.

Pektaş, H. Moda ve Postmodernizm. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Rolley, K. «Fashion, Femminity and the Fight For the Vote. » Art History 13 (1990):47-71.

Rüstemzade, N. İş Hayatında Kadınların Yeri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Sağocak, A. M. Tasarım Tarihi Endüstri Ürün Tasarımında 250 Yıl. Bursa: Vipaş, 2003.

Smith, B. G. Ladies of the Leisure Class: The Bourgeoises of Northern France in the Nineteenth Century. Princeton: Princeton University Press, 1981.

Smith, D. E. «Femininity As Discourse. » Becoming Feminine:The Politics of Populer Culture, S.37-59, (Der.)Leslie G.Roman ve Diğerleri. Londra: Falmer Press, 1988.

Soner, Ş. T. «Endüstrileşme Sürecinde Tasarım ve William Morris. » www.belgeler.com/blg/1687/endstrileme-srecinde-tasarım-ve-william-morrisdesign-and-william-morris-in-the-course-of-industrialization, 2012 (erişildi: 15,7.2016).

Şahmaran Can, G.«Kadının Sosyo-Kültürel Mücadele Sürecinde Sanata Müdahalesi ve Günümüz Sanatına Yansımaları.» Tidsad Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2. 3, (2015):96-115.

Taşdelen, P. ve Koca, C.«Viktorya Dönemi İngiltere'sinde Kadın Bedeni Politikaları ve Kadınların Spora Katılımı. » Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 32.1, (2015): 205-214.

Terlikli, S. 1850 ve 1950 Yılları Arası Batı Toplumlarında Sanat, Toplumsal Yapı ve Moda Etkileşimi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Thompson, E. P. The Making of the English Working Class. New York: Vintage Books, 1966.

Usluer, L. Kadın Öğretmenlerin Yönetici Konumlara Yükseltilmeme Nedenleri Konusundaki Öğretmen ve Yönetici Görüşlerinin Değerlendirilmesi: Ankara İli Örneği, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Ünal, S. «Türk Kadınının Seçme ve Seçilme Hakkını Kazanması ve Basın.» Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9.7 (2014): 525-559.

Waquet, D. ve Laporte, M. Moda. Ankara: Dost Kitabevi, 2011.

Watt, M.«Nineteenth-Century European Textile Production." Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000–.

Http://Www.Metmuseum.Org/Toah/Hd/Txtn/Hd_Txtn.Htm (October 2004) (erişildi: 15.7.2016).

Yıldız, Ş.«Gotik Dönem Mimarisi ve Dönem Giysi Tasarımlarına Etkisi", International Journal of Science Culture and Sport (INTJSCS), Special Issue 4 (2015):247-258.

Url1-http://www.charlesparsonsinteriors.com/blog/jacquardloom/(erişildi: 15.7.2016).

Url2-http://www.metmuseum.org/toah/hd/txtn/hd_txtn.htm (erişildi: 15.7.2016).

Url3-http://www.metmuseum.org/toah/hd/txt_l/hd_txt_l.htm (erişildi: 15.7.2016).

Url4-http://www.metmuseum.org/toah/hd/txtn/hd_txtn.htm (erişildi: 15.7.2016).

Url5-https://tr.wikipedia.org/wiki/kristal_saray#/media/file:crystal_palace_-_queen_victoria_opens_the_great_exhibition.jpg (erişildi: 15.7.2016).

Url6- http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/2000.46/ (erişildi: 15.7.2016).

Url7- https://tr.pinterest.com/pin/393361348679593633/ (erişildi: 15.7.2016).

Url8- http://www.liberty.co.uk/blog/20984/liberty-classic-fabric-strawberry-thief-william-morris/ (erişildi: 15.7.2016).

Url9-http://www.loc.gov/pictures/resource/det.4a07285/ (erişildi: 15.7.2016).

Url10-http://www.loc.gov/pictures/resource/nclc.02873/ (erişildi: 15.7.2016).

Url11-http://www.mirror.co.uk/incoming/article1347118.ece/alternates/s615/1892%3a%20maids%20pausing%20on%20the%20stairs%20at%20the%20london%20hotel%20where%20they%20work (erişildi: 15.7.2016).

Url12-jhttps://tr.pinterest.com/pin/171559067034851259 (erişildi: 15.7.2016).

Url13-http://www.course-notes.org/us_history/notes/the_american_pageant_13th_edition_textbook_notes/chapter_15_the_ferment_of_reform_and_ (erişildi: 15.7.2016).

Url14-https://en.wikipedia.org/wiki/godey%27s_lady%27s_book#/media/file:godeysladysbookcoverjune1867.jpg (erişildi: 15.7.2016).

Url15-https://tr.pinterest.com/pin/9851692913293463/ (erişildi: 15.7.2016).

Url16-http://www.fashion-era.com/fashion_plates_old/0002_la_belle_assemblee_ackermanns.htm (erişildi: 15.7.2016).

Url17-https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2b/wedding_of_queen_victoria_and_prince_albert.jpg (erişildi: 15.7.2016).

Url18-https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/d4/cd/36/d4cd3677a7780693a6f9488f8e078b6c.jpg (erişildi: 15.7.2016).

Url19-https://www.loc.gov/resource/ppmsca.12084/ (erişildi: 15.7.2016).

Url20-http://www.vintag.es/2016/04/a-woman-wearing-crinoline-being-dressed.html (erişildi: 15.7.2016).

Url21-http://www.gogmsite.net/empress_elisabeth_of_austri/1854_sissi_wearing_a_lace_b.html (erişildi: 15.7.2016).

Url22-https://tr.pinterest.com/pin/317081629994656052 (erişildi: 15.7.2016).

Url23-http://3.bp.blogspot.com/-u2ıvytsytj0/t-3mllwrsgı/aaaaaaaaapg/lyc0s5q4naa/s1600/severe+waist+cinching.jpg (erişildi: 15.7.2016).

Url24-https://tr.pinterest.com/pin/af-yftvjvn3rız05ıxatdnm-kvlk00r6cjo-oxvi3gb2lpbfdbvur0ı(erişildi: 15.7.2016).

Url25-https://tr.pinterest.com/pin/3448137187755474/ (erişildi: 15.7.2016).

Url26-https://tr.pinterest.com/pin/117938083967844335 (erişildi: 15.7.2016).

Url27-http://www.victoriantrends.com/2015/04/victorian-fashion-inspiration-ladies-in.html (erişildi: 15.7.2016).

Url28-https://tr.pinterest.com/pin/159526011776825793/ (erişildi: 15.7.2016).

Url29-https://tr.pinterest.com/pin/491314640580843247/ (erişildi: 15.7.2016).

Url30-https://tr.pinterest.com/pin/274930752230874768/ (erişildi: 15.7.2016).

Url31-https://tr.pinterest.com/pin/234468724327160218/ (erişildi: 15.7.2016).

Url32-http://www.trulyvictorian.net/tvxcart/product.php?productid=73 (erişildi: 15.7.2016).

Url33-http://www.deviantart.com/morelikethis/83664930 (erişildi: 15.7.2016).

Url34-https://tr.pinterest.com/pin/414331234445164716 (erişildi: 15.7.2016).

Url35-https://tr.pinterest.com/pin/543950461217733697/ (erişildi: 15.7.2016).

Url36-http://tristanspannnhd.weebly.com/suffrage.html (erişildi: 15.7.2016).

Url37- http://womhist.alexanderstreet.com/teacher/DBQdress4.htm (erişildi: 15.7.2016).